

Okvir za obiteljskog lava

Za M.

Maybe this film is about growing older.

Robert Frank, Conversations in Vermont

Fotografije

Ponekad zamišljam da svako sjećanje sebi možemo vratiti kao fotografiju danu na razvijanje nakon, recimo, tri ljeta. Mjesta i ljudi daju se prepoznati, slika još pamti boju neba, kockastog stolnjaka ili odjeće, ali sada – dok je vadimo iz plastičnepapirnate vrećice – zima je ili jesen, kiši, i teško je u svemu naslutiti zbog čega se prst koji ju je zaustavio zgrčio baš tada, pretvarajući je u zapis koji jasno i kudikamo trajnije od sjećanja svjedoči zaborav.

Uspomene na djetinjstvo što smo ga sestra i ja proveli s roditeljima, seleći iz grada u grad, čitam s očevih fotografija, a njih je za taj nestvarni dio našeg života neobično puno. Fotografije stanova u kojima smo živjeli, dvorišta, predsobljā, prozorā koji gledaju ili ne gledaju na more, fotografije pasa i mačaka, najraznovrsnije rodbine, nas djece i, napokon, majke.

Bolest fotografiranja je slabost sjećanja, piše mi na pozadini crno bijele fotografije Anja, koja je tu bolest, zajedno sa starim Kievom i nekoliko objektivā, za petnaesti rođendan naslijedila od oca. Anja je već desetak godina u Americi i između putovanja i poslova, nekoliko puta godišnje, umjesto pisama šalje mi fotografije ljudi i gradova koji na neki čudan način popunjavaju praznine u našem zajedničkom sjećanju.

Ovoga puta, oslobođen košuljice avionskog pisma, to je prizor snimljen u nekom snježnom američkom zoološkom vrtu: fotografija koja prikazuje lava. Prošarano pahuljicama, lavlje se lice čini savršeno spokojno i mirno, dok se negdje u pozadini, među rešetkama, nazire zaleđeni profil čuvara. *Zaborav u kavezu.* – piše na poleđini. – *Živa priroda s čuvarom. Zimi. Ne puštati ga van!*

Kao i toliko puta do sada, među obiteljskim albumima razasutim po stolu, u hrpi slika tražim neku koja bi mogla poslužiti kao odgovor. Na kraju izabirem Anjin portret, fotografiju snimljenu u stilu starih ruskih filmova, na nekom talijanskom bunkeru u sumrak, i dopisujem: *Ovo smo mjesto voljeli nedjeljom, nakon šume. Na povratku, jedna od kuća mirisala je na pečeni krumpir i piletinu. Ti sjedaš za desni, ja za lijevi kraj stola. Stol je mirni aluminijski konj. Noge mu, za razliku od naših, dodiruju pod. Toga na fotografiji nema. Zidni tapeti napravljeni od svijetlog i smeđeg konopa. Pjesma češljugara u kavezu. Red babuški na prozoru. Mama i televizor, tata u kupaonici. Miris njegove pjene, miris njenog dodira prije spavanja. Krevet: tvoje mjesto u sredini, moje do zida. Sjene na plafonu. Šumovi ulice. Tvoj san, plitak i zbrkan. Tvoj brat, R.*

Spremam fotografiju u odavno pripremljenu kuvertu i čekam da se sjećanje umiri. Da stane, postane mirno i zamrznuto kao lav s Anjine fotografije. Da bude mirno kao čuvar, kao snijeg uhvaćen na slici. Razmišljam i o tome tko tu koga čuva i od čega: lav čuvara ili čuvar lava; sjećanje kao čuvar od zaborava, ili zaborav kao čuvar od sjećanja? Mislim na kraju i o tome što je zapravo taj lav, gdje je sad, čime se hrani i odakle dolaze misli poput ovih?

Anja i ja, svako sa svoje strane, ne znamo.

Naši razgovori fotografijama, baš kao i svijet koji pokušavaju izgraditi, u sebi imaju ugrađen fatalan kraj. Kad potrošim zalihu očevih riječi, ja ću zašutjeti, a nju će svaka riječ koju stvori voditi sve bliže šutnji. Zadobivanje vlastite prošlosti, sve dalje i dalje unatrag, vodi nas tako oboje do prvobitnog muka, neznanja filma nenačetog svjetlom, fiksirom i emulzijom.

Pa ipak, a možda i tome usprkos, fotografija koju prozirnim zelenim selotejpom lijepim na pluteni pano iznad pisaćeg stola postaje naš tihi obiteljski lav, snježna zagonetka koja me promatra već od doručka, podsjećajući me kako zaboravljam i pamtim, strpljivo čekajući razrješenje.

Povijest

Dok zatvorenih očiju počinjem odmatati našu obiteljsku povijest, prve riječi koje mi pokušavaju razmaknuti usne su “malo” i “kratko”, one pred kojima se obično ništa ne razmiče. Male i kratke povijesti gotovo su kontradikcija same po sebi, ili se barem to njihovo odsustvo veličine i opsega doživljava kao neosporan znak manjkavosti i zle sreće, kao da im nešto iza leđa govori: “Da su bile sretne, vjerojatno bi i trajale dulje!”. Na fotografijama koje prate *našu* kratku povijest – moram se nasmijati – sve upućuje baš na suprotno. Rođendani, izleti, zagrljaji, ljeta; na sto načina nasmijana Anja, otac i ja koji čučimo kao nogometaši, i majka koja stoji ponad, trenerski, izgubljena u gornjem dijelu očeve uniforme, dok se iznad nje na nebu križaju tragovi aviona koje bi čovjek lako mogao zamijeniti s trakama pamuka nalijepljenim na prozirnomodru tkaninu dresa, samo da je dovoljno lud i da mu se takvo što usudi pasti na pamet.

Otvaram oči i smijem se ponovo, ovaj put nesigurnom svijetu izvan fotografija.

Stvari poput odlazaka ili smrti u njega su protjerane kao u neko izmaštano čistilište, odlagalište neugodnog otpada krupnih i neželjenih stražnjih planova.

Na fotografijama koje čuvamo – one ne postoje.

Zbog te tromosti oka, naša je *u-slikama-sačuvana* kratka obiteljska povijest sretna i dizajnirana da traje najmanje tisuću godina.

I ne radi se o namještalcu.

Stvar koja može objasniti ovo nepodudaranje svijeta i slika koje ga dokumentiraju možda je i ono što odsutna, američka Anja zove “očevim fotografskim amaterizmom”.. Po njoj, ta je osobita vrsta naivnosti drugo ime za nesposobnost fotografa da u fotografiju uhvati išta što ne bi bilo, ili bar podsjećalo na neki od mogućih stereotipa sreće. Poledina jedne od njezinih prvih prekomorskih razglednica, velike raže koja se zaklana i raširena na smrvljenom ledu ribarnice pred okom promatrača pretvara u komadić zime ili lik neke netom ubijene germanske svetice, govorila je o tome da samo profesionalci mogu i žele fotografirati tugu, baš kao što jedino kirurzi – za razliku od svih onih koji su se ikada porezali, doživjeli automobilsku nesreću ili čak ubili čovjeka – zaista vide tugu ljudskog tijela iznutra.

Za Anju, amaterizam je gori od laži.

Jedina njena fotografija oca prikazuje ga gotovo neprepoznatljivog, s leđa. U šetnji su gradom nakon granatiranja. Očeva pleća zamiču u stranu, prema mutnim fasadama, i ne pripadaju nikome, ponajmanje njemu. Jedna očeva ruka diže se prema zidu i izgleda kao da se odvaja i bježi, tijelu.

Ne samo zbog toga što je snimljen s leđa, otac se na ovoj slici ne može prepoznati. Snimajući ga, fotoaparata u Anjinim rukama toga je dana uhvatio pokret i nesreću, dok njegov više nikada neće uloviti ništa. Nedugo zatim prestaju razgovarati, a Anja odlazi u Ameriku. Otac umire. Da je bila u blizini, Anjina neizgovorena dijagnoza mogla je glasiti: od nedostatka mogućih stereotipa sreće. Fotografija očevih leđa ujedno je i zadnja fotografija koja opisuje obitelj, posljednja na kojoj je itko od nas zapamćen ili zaboravljen okom onoga drugog. Ali ona je i jedina koja ne ulazi u albume, jednostavno zato jer im ne pripada. Njezin nevidljivi lav opasan je jer živi od drugih fotografija, njihovih sjećanja; on ubija meke prijelaze rođendana i godišnjih doba, tjerajući nas da zaboravljamo, i vlastiti život lomimo na ono prije i poslije nje, na nevidljivo pola koje sâmo čuči u ladici.

Krhotine

Tko zna kada i zašto, ali odlučujem voditi dnevnik ove potrage. Ne radi se, zapravo, o dnevniku. Stvari koje zapisujem više podsjećaju na pismo pisano nekome tko ga nikada neće otvoriti. Zbrkane su, ali u njima ipak ima nekoga reda; koriste *svačije* riječi, ali tiču se stvari koji pripadaju samo *nama* – to su zapisi namijenjeni nekome poznatom. Ponekad pomišljam da bih ih jednom, kad budu gotovi, mogao poslati majci. Zbog toga vjerojatno nikada neće biti dovoljno gotovi. Okupljanje rasute obitelji, makar i u riječima, makar i u lovu na strašnog papirnatog lava, djeluje patetično ili čak smiješno. Ipak, ono se događa. Smijem se ponovo, da spasim stvar. Zbog smijeha ili nečeg drugog, ali nakon svake napisane rečenice imam potrebu ucrtati golemi znak upozorenja, nakostriješeni crveni usklik koji bi govorio: opasnost, laž! Laž, jer obitelji u riječima nema. Osim toga, pokušaj da se rasvijetli ma kakva tajna, da se vlastiti život pročita u životima svojih srodnika, nužno vodi nekakvom nacrtu, cjelini, spektakularnom otkriću – nečemu što nije i ne može biti stvarno. Stvarne bi, s druge strane, mogle biti tek krhotine; djelovi sjećanja, fotografije; stvari koje ne znače ništa. Pomišljam da samo u tom smislu i mi – kao krhotine svojih obitelji – postojimo: toliko da nam vrijedi pisati. I tako prolaze dani. Zapisujem uvijek navečer, često po različitim mjestima. Umjesto da me zabrine, ovaj me nemar veseli: pomoću njega izmičem opasnosti da se to što napišem ikada nazove cjelinom, da se ikada iscrpi ili završi. Danju, pod budnim pogledom svog novog snježnog čuvara, pretražujem ladice u potrazi za slikama na kojima se vidi nešto što mi je do sada izmicalo. Takve su sve. Ipak, zaustavljam se na onima koje prikazuju Anju, od dana kad je otišla u Ameriku. Njih je, naravno, najmanje. Iako ga do sada nisam primjećivao, taj me rezultat ne čudi. I prije nego što je otišla, Anja se fotografirala nerado, izgovarajući se svim mogućim izlikama, a najčešće onom najjednostavnijom: «njeno mjesto je *iza* fotoaparata». Možda zbog toga što zahtijevaju prepuštanje tuđem oku ili zato što na njima okvir unutar kojega nastavlja svoj novi, makar i papirnat život, ne može odrediti sama, ali Anjine

fotografije – fotografije Anje – uvijek su bile slučajne, nešto što se nije trebalo ili smjelo dogoditi. I baš zbog toga, zato što su slučajne, u njima tražim nešto što će mi je konačno približiti. Na prvoj na kojoj mi zastaje pogled, Anja stoji na proplanku iznad oceana, s čovjekom koji joj je bio muž i ženom koja će joj postati ljubavnica. Vitka je i na vjetru leprša bijelom košuljom i širokim, drskim osmijehom. Slika je potpisana s: *Hrabra avijatičarka pred otisnuće. Smijeh pored prorešetanog dvokrilca.*

Ne mogu se oteti pomisli da me baš na njoj, više nego ikad, podsjeća na majku.

Kao i obično kada o tome razmišljam, priča o majci je duga, komplicirana, i gotovo da se ne da ispričati. Ni ne pokušavam. U nekom smislu, Anja je majčin negativ. Tamo gdje je jedna meka, druga je kruta; tamo gdje jedna pozira fotoaparatu, druga mu se uklanja... majčina nestalna toplina kao da stoji za sve ono što će u Anji postati postojano i hladno.

Pomišljam da bi, pretvorena u električnu energiju, količina bijesa i ljubavi potrebna da se dvoje ljudi poveže na taj način mogla osvjetljavati gradove.

Pomišljam da bi to isto, količinom svoje gluposti, mogla raditi i pojednostavljenja poput ovog.

Ono što je sigurno: majčine fotografije ne otkrivaju tajnu njezine privlačnosti. Iako hvataju ljepotu, one ne poznaju opreku toplo/hladno. A valjda zbog toga što je fotografije nisu potrošile, kao dušu u vjerovanjima Indijanaca, ta toplina zato i ostaje posve cijela, posve privatna, naša. Ne znam je li to dobro ili ne. Ovisnost o majčinoj toplini u našim životima oduvijek se istodobno događala kao sreća i kao nesreća, kao nešto što nas u isti mah povezuje i tjera preko oceana, u pisanje ili u očaj.

Gledam u lice lavu i pitam se što može prikazati ono što između oca i majke, mene i Anje, svih nas, postoji dok na trajektu Preko-Zadar čekamo da nas pritisak nečijeg slučajnog prsta zaustavi u vremenu?

Što je – pitam se gledajući ga – u stanju opisati i uokviriti silu kojom nas roditelji vežu za svoje živote, onu koja u nama živi i prevrće se i nastavlja godinama, da bi se konačno pretvorila u tu istu, kojom druge pokušavamo vezati za naš vlastiti?

Fotografije, baš kao i sjećanja, ovdje šute.

Očekivati da nam otkriju razloge bilo čega; svakodnevni kaos uzroka i posljedica, prostor koji se u nama puni i prazni snagom i slabošću, zahvalnošću, bolom, izdajom, ljubavlju... bilo bi jednako nadi da će iz mora slikā japanskih turista, okupana pjenom senzacije, makar i za stotinu godina izroniti i objasniti se priroda *našega* rata ili talijanske renesanse.

Njihova je priča nepotpuna.

Da bi je popunila, u svom životu, Anji su potrebne očeve fotografije i moje riječi – njihovi zvukovi, mirisi, osjeti – dokaz da je nekada postojala, ali izvan nje same. Potrebna su joj sjećanja na svijet prije raspada, onaj kakav je bio dok se fotografijama još moglo vjerovati.

Dnevnik potrage ne bilježi što ja trebam od Anje.

Dnevnik potrage bilježi da je kasno, da je vrijeme za bijeg i da treba spavati.

Lice

Čuda su, dakle, moguća! Iako ovō izbjegavam koliko mogu, jutros s majkom na groblju. Šljunak i čempresi, sunce koje ravna mir staza između grobnica – nitko ne bi rekao da se i ovdje krije lav. Pa ipak, tu je. Otkrivaju mi ga jedna begonija i jedna djedova slika na crnoj pozadini mramora. Begonija je cvijet, povod, nešto poput razloga dolaska. Na majčinu molbu nosim je od kuće u kojoj živi baka, puštam da mi je kolovoz znojem utiskuje u košulju i na kraju postavljam između dvije agave i nešto živog cvijeća što ga na grobu uzgaja majka. Slika je drugo. Ovalna je i veličine pedlja, a djed na njoj bradati je muškarac u četrdesetima, ozbiljan i preplanuo u kaki uniformi kapa od makine.

Iako je slika puno starija, na grobu će joj sutra biti pet godina.

Iako ga majka na njoj prepoznaje, čovjek u kojega gledam nije djed kojeg sam zapamtio pred smrt i na sprovodu.

Običaj da se mrtvima daje lice različito od onoga koje su ponijeli u grob – ovom mramornom razglednicom želim dopisati Anji – nešto je poput fotografiranja po sjećanju, želje da se na jednom mjestu okupi sve što je pokojnik bio ili što smo željeli da bude. Čak i nehotice, te fotografije zato otkrivaju život puno širi od onog koji je na njima završio: one prikazuju sve što je inače nevidljivo: želju, nadu, i san – fotografā – onih koji ih postavljaju na grob i njima pričaju priču o sebi i životu kakav je trebao biti.

Umjesto *naših* mrtvih, one prikazuju *njihove* žive: nas koji ostajemo.

Na licu djeda sa slike zato se ne može vidjeti ni strah ni sebičnost. Njegovo lice četrdesetogodišnjaka, odlučili smo jednom zauvijek, ne zna za nesreću i alkohol, za dvadeset godina mora i deset godina rata – posljednjih koje će provesti zatvoren u sobi, ne napuštajući je osim da obavi nuždu ili psa izvede u hodnik da bi za njim zatvorio vrata. Lice djeda u uniformi mornara ne gleda televizor, ne psuje, ne šuti, i u krevet i posteljinu ne urasta uporno, sve dok ga u njima jednoga dana na kraju posve ne zaboravimo. U svom neznanju, oslobođeno budućnosti koja se dogodila, ono je lijepo jer ne optužuje. Ali to nije sve. Više od svega, više od svake druge njegove uloge – lice djeda sa slike za nas je ponajprije nova priča o obitelji, ona u koju vjerujemo zato jer smo je ispričali.

A pomisao na neke druge priče i neke druge lavove, one o kojima smo Anja i ja slušali i vjerovali im drugačije, na trenutak me tjera da se i ovom djedu nasmiješim kao nekome koga poznajem.

Naime, jedna od legendi uz koje smo odrastali, a čiji nas je ton *službene bajke* naročito oduševljavao i, činilo se, rodbinski neraskidivo vezivao za Veliku Svjetsku Povijest, kaže:

Nakon višednevnih savezničkih bombardiranja, kada je grad već bio gotovo potpuno razoren, a iz njega pobjegle posljednje ustaše i nijemci, gomila koja je u njemu ostala polomila je lica svih zadarskih mletačkih lavova.

Pod jednim od njih, velikim krilatim lavom koji je čuvao gradska vrata na ulazu u lučicu Foša, susreli su se baka i djed. Djed je tada bio mladi budući komunist, a baka Esulka koja pukim čudom nije završila na *Sansegu*, parobrodu kojemu su se te jeseni s obje strane Jadrana palile svijeće, i koji je zbjegove zadarskih Talijana razvezio po otocima, ili čak do Italije, do Trsta.

Trenutak u kojem su se ugledali, bilježi priča, bio je onaj kada je djed, na gradska vrata podignut konopcima i mišicama žilavih muškaraca, velikim čekićem svoga djeda otukao lice lavu što ga je tamo još 1543. postavio majstor Michele Sanmicheli, i pogledom ga pratio kako pada dolje, u masu, u kojoj je – ponovo čudom o kojem neće ostati spomena – stajala naša baka.

Ostatak priče uvijek je tekao drugačije, zavisno od toga tko bi je i kada pripovijedao.

Djed, njegova braća, rođaci i svi koji su legendu čuli od njih, najčešće su je zapravo započinjali *negdje drugdje*; prvim razgovorom, zarukama, svadbom, našom majkom i njezinim mrtvorodenim bratom blizancem... ili neodređenim napomenama o tome kako su vremena bila teška, ljudi divlji, i kako su baku – djed prezimenom, a Bog srećom koja se poklanja izgubljenima – spasili od zatvora ili čega još goreg.

Bakina se, pak, priča, možda zbog toga što ju je pričala samo ona, jezikom koji nikada nije svladala u potpunosti, mogla čuti puno teže. Počinjala je uvijek na istom mjestu; trenutkom u kojem je visoko gore, usred oblaka kamene prašine, ugledala djedove oči, *torbidi e verdi come il mare d'inverno*, a završavala – ma o kojem trenutku njihova života da se radilo i kome god ga pričala – pitanjem: *Di che cosa c'innamoriamo, caro mio?*, U što se zaljubljujemo?

Dok gledam majku kako se priginje i vodom iz plastičnih dvolitrenki polijeva djedov grob, razmišljam o tome kako i ova priča o njemu jedan od svojih mogućih krajeva možda ima negdje drugdje, negdje gdje ga do sada nismo mogli ili znali tražiti.

Taj kraj, kao u svim dobrim filmovima potrage, tragaču otkriva uspomena: jedna od onih za koje do samog kraja ne znamo zašto i otkuda ih pamtim.

Kada je zaslugom gradskih vlasti i restauratora, kao prvi obeštećenik u dugoj povorci zadarskih invalida Svetoga Marka, Sanmichelijev krilati lav prije nekoliko godina ponovo dobio lice, gledajući ga osjetio sam da sam njegov kameni oblik – iako pola stoljeća odsutan – poznavao oduvijek, za razliku od onog ljudskog, čije su crte bile urezane u moje.

Neuhvaćeno fotografijama i neviđeno, zatvoreno iza mučaljivosti i nesreće njegovih kasnijih godina – tadašnje lice mog djeda za mene je prestalo postojati prije nego što sam ga bio u stanju zamisliti, još za života mutno i neuhvatljivo kao i lica gomile koja ga je uspela na leđa da dio grada pretvori u zaborav. Njegovim nestankom; nestancima Esula, *Sansega*, šukundjedova čekića i malenog lijesa moga nesuđenog ujaka – možda i zato jer su je zamijenile neke druge, novije i zamislivije – legenda uz koju smo odrastali vremenom je blijedjela i gubila smisao, a kada je još lavu s gradskih vrata milošću Povijesti bilo vraćeno lice – izgledalo je kao da nikoga od njih nikada nije ni bilo.

Pouka ove priče zbog tih bi nestanaka mogla biti efektna i tragična: Lav na kojega je djed podigao ruku osvetio se dvostruko: naučivši nas da priče koje o sebi pričamo ponekad nisu tvrde od kamena, ali i tome da lice koje se poznaje ne može biti otučeno.

Njezin pravi kraj, međutim, prije je stvar dodira.

Umjesto na fotografijama, mogao bi biti u prstima: onima kojima majka preko djedove slike prelazi kao preko njegova lica; ili u begoniji: crvenom grmu koji me nakon pet godina prvi put ne donosi grobu nego čovjeku. On bi jednako lako mogao biti u i pitanju koje će nam na

povratku, na bilo kojem od povrataka, postaviti baka, njime nas pretvarajući u sudionike potrage toliko očite da je u svojim životima zaboravljamo poduzimati.

Valjda se smijem preglasno, jer se majka okreće i staje, i na trenutak se promatramo kao da si na licima tražimo neku izgublenu sličnost. Ako je i ima, otkriće se ne objavljuje glasno. Jedino što progovaramo na odlasku jedno je njezino «operi ruke» i jedno moje «hvala» kad mi dodaje krpku.

Anđeo

Današnji dan uči: Vrijeme najčešće daje odgovore na pitanja koja postavljamo o Prostoru, ali zna se dogoditi i obrnuto.

Dok ove riječi zapisujem na vrhu zvonika s kojega pogled puca na grad, planine i otoke, nekoliko metara iznad mene stoji anđeo.

Ne trebam gledati uvis da bih ga vidio jasno.

Raskriljen i zelenosiv od soli, jedan je od onih koji u visinama po potrebi igraju uloge vjetrokaza ili gromobrana, iako bi popis njegovih zasluga mogao biti kudikamo veći: postavljen na iglu tornja, savršen je podsjetnik za zaboravljive, čuvar za izgubljene, gotov odgovor na probleme skolastike, idealan meeting point za turističke vodiče, a galebovi koji mu slijeću na glavu mogli bi se dosjetiti i koječega drugoga.

Pored svega toga, anđeo s vrha zvonika je i tajna.

Potruga za Anjinim lavom, ona za koju se već bojim da će trajati i tajne porađati vječno, jučer mi je nudi u jednoj od kutija s očevim stvarima.

Pri samom vrhu najveće, one koju po njemu i njezinu sadržaju prozivam *Aleksandria*, između prašine knjiga i pisama, u žutoj kodakovoj škatulici od tvrda kartona i dosad nepoznatom svežnju fotografija... u bezbrojnim se varijantama, ali uvijek mutno i nerazaznatljivo, ponavlja Njegovo

lice uokvireno aureolom od žice i vječno-različitom krpicom neba.

Kolikogod opipljiv bio, u taj je pronalazak teško povjerovati, a razlozi su mnogi.

Oni *tehničke prirode*, koji se vide i prepoznaju lakše, kažu da otac – iako ljubitelj Wendersovih, pa i Rilkeovih letača – kao dosljedan ateist i oficir JNA, nije bio baš najpozvaniji svjedočiti krilate misterije vjere, dok je, s druge strane, bio i predobar fotograf a da bi mu nečije lice, pa bilo to i lice anđela, izmicalo na toliko slika i iz toliko pokušaja.

Ako je, međutim, točno pretpostaviti da je anđele snimio on, još nevjerovatnijom se čini pomisao da je nejasnost fotografija bila rezultat namjere ili hira.

Na slikama, baš kao ni u životu, otac kojega se sjećam nije bio sposoban za takvu vrstu laži. Ako je lagao, bilo je to ne znajući, i zato da stvari učini jednostavnijima; a potreba da se svijet prikaže jasno i bez nesporazuma kod njega se nikada nije puno razlikovala od uvjerenja da on to uistinu i jest – istog onoga koje će ga, kad prsne, u bombardiranom gradu i na Anjinoj slici ostaviti nemoćnim, nijemim i mrtvim mjesecima prije nego što uistinu izdahne.

Pa ipak, dok ih promatram na okupu (kolorirane i crno-bijele; zgužvane i ravne; na fotografijama svih mogućih oblikā, okvirā i formatā!) ne mogu se oteti pomisli da su očevi mutni anđeli, baš zato jer su nejasni, možda i najprecizniji odraz svega onoga što je za njega, za njegova života, predstavljalo smrt. Proturječeći svemu za čime je kao fotograf žudio – hvatam se za rep ove misli – oni možda prikazuju ono čega se bojao kao čovjek: nered i disharmoniju; slutnju i nerazumljivost fragmenta, detalj koji se otima volji i planu – komadić krila, šaku koja zaklanja obraz, lice što se između raširenih ruku pojavljuje prazno i neprozirno poput neke bespolne, neprovjerljive istine.

Ali strah nije jedino lice anđela i tajna se njime ne iscrpljuje.

Drugi, još neobičniji njezin dio su brojke.

I s njima, otac iz žute kutijice netko je za koga ne znam, netko tko se krije i otima sjećanju.

Na poledini svake slike, u gornjem desnom kutu, modrom ili zelenom tintom on revno zapisuje datume svojih posjeta anđelu. Čuda koja donosi kronologija jasna su ali neshvatljiva, jer su od vremena. Takvo je i ovo. Sudeći po onome što govore njihovi brojevi, najstarija od ovih fotografija snimljena je prije nešto više od tridesetpet godina, dok najmlađa nastaje ni šest mjeseci prije njegove smrti.

Pred podudarnosti koja se u njima ukazuje, u trenu zastajem i zatvaram oči.

Kada bi, kao u čitankama povijesti – pomišljam – na nekom zamišljenom grafikonu ispod kapaka ovim datumima pridodavali događaje, bili bi to bez sumnje oni očeva susreta s majkom i Anjina odlaska u Ameriku.

A od te pomisli do čuda, put nije dalek.

Gotovo fantastična mogućnost da bi svaki očev anđeo mogao predstavljati jednu točku takvoga grafikona, i da bi se – kada bih ih uspio upisati i pročitati! – preda mnom razotkrila apokrifna povijest obitelji, ona koju je otac godinama zapisivao tajnim pismom anđeoskih lica – istodobno je strašna i privlačna.

Ona je strašna zbog pomisli da oca koji bi takvu povijest bio u stanju stvarati u tajnosti nisam poznao dovoljno, a reći to znači priznati da ga nisam poznao uopće. Njezina privlačnost, s druge strane, sastoji se u tom istom: mogućnosti da očevo lice izroni iz monotonije prepoznavanja i samorazumljivosti, da se promijeni, još jednom ponudi, i s nama živi drugačije, u sada.

Jučer, odlučujem se za ovo drugo.

Oči se zato otvaraju, a potraga koja za cilj ima otkriće nevidljive obiteljske povijesti, zajedno s jednako spektakularnim bonusom: odgonetkama tajni oca i anđela, spremna je i može početi.

Ali ne čini se da će trajati dugo.

Naime, već na početku, datumi na nekoliko nasumice odabranih fotografija ne govore mi ništa, a

još nekoliko neuspješnih pokušaja hlade me i gotovo tjeraju da odustanem. Kada već izgleda da je sa slučajnostima u ovom slučajnom slučaju svršeno, pogled mi pada na Anjinog snježnog lava i dvije se tajne, makar na trenutak, spajaju u jednu. Lav zatvoren u kavezu, spokojan dok promatra objektiv, prekriven snijegom, nalijepljen iznad pisaćeg stola... čitavo vrijeme dok ga gledam ili o njemu razmišljam, taj je lav živ i znači; ali ne zato što je lav, već zato što je njen! Sve ono što me za Anju veže; bliskost kao i daljina, sjećanje koliko i zaborav; stvarnima čini njegovu njušku, mišiće, oštricu njegovih kandži i čeljusti.

Očev anđeo, slutim, sagrađen je od istog materijala.

Okrećem zato fotografije i umjesto da pokušavam pogoditi što brojevi na slučajno odabranima znače, tražim one koje poznajem otprije. I svi su tu. U crtani na bijelu plohu poledine; Anjini i moji rođendani, Nove godine, očeve i majčine godišnjice... neredoviti su, ali dovoljno česti da bi se u njima ocrtala pravilnost nečega čiji se krajnji obrisi još ne mogu razabrati.

I što je, napokon, preda mnom, osim pitanjā?

Upitnici.

Pitam se, zato:

Tko je u cijeloj priči anđeo, a tko otac?

Ako je otac kojega smo znali bio netko drugi, zašto to saznajemo, i zašto to saznajemo tek sada?

Ako je, fotografirajući anđela, označavao trenutke koje je želio oteti zaboravu, zbog čega je njegovo lice mutno i zašto ga je fotografirao tajno?

Ako mutni anđeli predstavljaju ono čega se bojao, zašto ih je spajao s događajima i ljudima koje je volio?

Ako ih je volio, zašto im to nikada nije rekao?

Vrijeme najčešće daje odgovore na pitanja koja postavljamo o Prostoru, ali zna se dogoditi i obrnuto. – pišem na vrhu zvonika, s kojega pogled puca na grad, planine i otoke.

Dan je neobičan i zato što sam prvi put ovdje.

Premda ga obilazim čitav život, na zvonik se penjem tek danas.

Pogled, međutim, nagrađuje. Poda mnom, u mekom svjetlu poslijepodneva, žamori ulica i bubri živost krovova; čitav jedan svijet za kojeg nisam znao da postoji. Ovaj dio poluotoka, slutim, srce je grada. Niti sto metara odavde, još prije desetak godina živio je drugi moj djed, očev otac. Prije nego što je na početku rata s bakom iz Zadra pobjegao u Vojvodinu, znao mi je reći da čovjek nije živio ako u životu nije rodio dijete, sagradio kuću i pred njom posadio orah. Ne znam zašto mi sve to na pamet pada baš sada. Djeda ne viđam često, i ponekad, kada me nazove, preko telefona pričamo o drugim stvarima. Onda mi na slušalicu daje baku, a ja se pitam što bi o toj mudrosti rekla ona, koja se u životu zadovoljila rađanjem djece, napuštanjem kuća, i koja je orahe stavljala samo u džem i palačinke.

U svakom slučaju, pogled sa zvonika govori mi da imam trideset godina i da nisam napravio ništa od spomenutog.

Smijem se.

S ove visine, zapravo, sva pitanja i odgovori izgledaju pomalo drugačije.

Oku se, recimo, otkriva plan grada; unutrašnjost dvorištā; raspored otokā u moru. Gotovo naočigled, Anjin lav za kojim tragam pretvara se u crno-bijelu razglednicu, a očevi portreti anđela, umjesto stranicā obiteljske povijesti, u škljocaje koje je fotograf ispaljivao za probu – propuštajući film ili izoštravajući objektiv – ciljajući uvijek istu najuočljiviju točku i skupljajući njezine odbljeske u svežanj koji bi netko manje sentimentaln, prije nego poviješću, mogao nazvati smećem.

Pogledu sa zvonika i to je, međutim, svejedno.

Ovdje gore, jednostavno čudo odmaka natkriljuje sva druga, a anđeo na vrhu tornja, čak i bez lica, postaje točkom u prostoru u kojoj se vrijeme zgušnjava i pretvara u ono do čega mi je stalo – u ljude i njihove sudbine.

U ovih nekoliko kilometara koliko ih mogu obuhvatiti pogledom – mislim – događalo se sve što je mene, moju sestru, oca i majku, donijelo na svijet!

Umjesto jednog lava za kojim tragam, ovdje su zato svi koje nalazim: krilati lav pod kojim se u priči s čekićem nalaze djed i baka; lav rata koji ih okuplja i lav samoće koji ih rastavlja zauvijek. Lav straha koji drugoga djeda i baku odvodi preko granice, u švapsku kuću koju nisu podigli i kraj koje nikada neće rasti njihov orah. Lavovi svega što im ne mogu vidjeti na licima: njihove mladosti, željā, sumnjī, nadanjā, tijelā.. Jarki lavovi djece koju rađaju. Nazubljeni lav moga oca s crno-bijelih fotografija i svijetli lav moje majke s kolora malog formata. Lavovi njihovih lica, teških jer su mlađa od mene. Lavovi o kojima se ne može reći ništa jer se ne mogu izgovoriti: lav trenutka, lav sreće i lav slučajnosti. Lav bakinog pitanja koje se postavlja na talijanskom. Lav ljubavi: onaj koji nas sve proždire i kojega svi proždiremo. Lav mržnje. Lavovi u njihovoj službi: lomne i beznadne zvijeri izgovorenog, zapisanog, obećanog i zapamćenog. Lav zaborava, koji je najstrašniji, jer se hrani svim ostalim lavovima. Lav djetinjstva i lav odrastanja. Lav Amerike i lav smrti.

Lav priče.

Najtočnija definicija lava – vidim to ovdje, na vrhu zvonika – zapravo je množina, jer je množina i lav. Množina životā koji u nama progovaraju, množina odgovora koje dajemo na pitanja koja nam postavljaju. Pitati koliko ih ima jednako je pokušaju da se ustanovi koliko anđela može stati na vrh igle.

Zapisujem jer mi je jasno:

Anjin američki lav sa svojim je američkim čuvarom jedno, i želi reći da ga ima s obje strane

rešetke i fotografije.

Očev anđeo lice nema iz istog razloga.

Prestajem zapisivati i puštam da se stranice zapisanog savijaju na vjetru.

Je li time potraga gotova?

Hoće li se nastaviti?

Sada, u ovom trenutku, jedino što želim bilo bi Anji reći: Ovdje sam, s tobom!; ali očeva slika za to ne postoji. Htio bih okupiti sve lavove i reći im: Noću, prije nego što zaspem, ponekad osjećam toliko ljubavi za vas da se bojim da će me nestati!

Ali što se događa ujutro?

Ovlažem olovku i u džepu tražim sićušno tijelo telefona.

Potjeran prstom, nevidljivi lav impulsa onda juri prostorom i vremenom, preskače krovove kuća, ulice, otoke i oceane, grabi sjećanjem i zaboravom, leti... i sve što je potrebno da se nešto dogodi jest da netko s druge strane podigne slušalicu i kaže halo, ili čak ni to.

Nekoliko koraka smo sretni

Miris zemlje

Otac je docupkao mokrom šljunčanom stazom što je od garaže vodila do dvorišnih vrata, preko auta mu dodao torbu s alatom, otvorio kapiju, pa s modrom šiltericom New York Yankeeja natučenom na čelo ponovo oprčao oko automobila i spuznuo na vozačevo mjesto.

Onako uspuhan, svježe obrijan i u isluženoj kožnoj jakni Roka je podsjetio na samozadovoljnog bivšeg astronauta iz američke tv-serije, lik koji mu se, možda baš zbog te sličnosti, nikada nije sviđao. Čak i iz unutrašnjosti automobila, činilo mu se da može nanjušiti vječnozeleni miris borovine očeve kolonjske vode, miris namašćene kože i osvježivača zraka.

– Gotovo! – rekao je otac – Idemo!

Valjda da mu u tijelo utjera i malo svoje jutarnje živosti, još je i zabunjabao po Rokovu prozoru, vrškom prsta odškrinuo vrata s njegove strane i kratko trubnuo.

Roko nije rekao ništa.

Puštajući da mu u želudac udara očev sve nestrpljiviji pogled, na krovu stare pseće kućice pažljivo je ugasio dopola popušenu cigaretu, bacio torbu na stražnji sic i stisnuo se na suvozačevo sjedalo.

Iako je već odavno bio viši od oca, u njegovu autu nikada nije dirao ništa, čak ni toliko da upali radio ili napravi mjesta za noge. Dok se još trudio da ga otkrije, tome se nije mogao sjetiti nikakva uvjerljiva razloga, nikakve prastare zabrane ili kazne. Kad je prestao, u tijelu mu je, poput u dlanu zaboravljena vrška olovke, ostao samo smiješan osjećaj ukočenosti, kao da u očevu autu sjedi u nekoliko brojeva manjem odijelu. Naravno, studentica psihologije Nela o tome je imala svoje mišljenje, ali on ga – kao i mnogo toga o čemu je razmišljala Nela – nije želio čuti. Kad bi otvorila usta, on bi zatvorio uši. Već neko vrijeme nisu se ni svađali ni raspravljali – nisu bili ni prijatelji, ni neprijatelji – bili su brat i sestra. Nije se mogao sjetiti ni

kada se to dogodilo, ni zašto: jednostavno, dogodilo se, a on je bio presit ili preumoran da bi razmišljao o razlozima.

Promeškoltio se i ispod oka pogledao oca. Činilo mu se da se za sve te godine što ih je proveo daleko od njega nije nimalo promijenio. I dalje je bio prosijed, izbrijan, niska izborana čela i nevidljivih usnica – onakav kakvog ga je pamtio oduvijek. Hodao je i mirisao isto, a na licu mu je još uvijek titrao onaj izraz sigurnosti i čvrstine koji je Roka čak i sad tjerao da se osjeti poput dječaka.

Kao i obično kad bi razmišljao o ocu, Roko poželi da je negdje drugdje.

Na trenutak mu se učini da je to “negdje drugdje” zapravo čitav njegov život: odlazak od kuće, vojska, Zagreb, studij, posao. Zatim mu se učini da pretjeruje i da mu treba cigareta. U džepu jakne napipa kutiju, ali odustane i ostane nepomičan. U glavi mu je bruhalo i on zaustavi dah, pokuša se srediti.

– I to je gotovo. – pomisli.

Tako je i osjećao. Već neko vrijeme, nešto između njih dvojice bilo je uistinu gotovo, činilo mu se da prestaje postojati nešto što možda nikada nije ni započelo kako treba.

Ipak, nikad to nije izgovorio naglas, pogotovo ne pred ocem.

Prije godinu ili dvije, u posljednjem od kratkih ali žestokih napadaja samopropitivanja, na dnevni red čak je i stavio točku o razlozima te šutnje, ali samo da bi je još jednom zaboravio, uz isto neizrečeno objašnjenje koje je dugovao Neli, neupisanoj likovnoj akademiji, nekim djevojkama i nekim prijateljima koji su bili u ratu: Nije imao zašto.

Otac je bio samo kraj, ili samo početak tog niza odustajanja – Roko nije mogao ili nije htio odlučiti.

Ili mu je bilo svejedno.

Slegne ramenima i pokuša se bolje namjestiti na sjedalu. Sjedili su nepunih dvadesetak

centimetara jedan od drugoga, ali njemu je izgledalo da su daleko i da se udaljavaju sve više – kao pravci koji se razilaze, kao krugovi na vodi – neumitno i samorazumljivo poput kemijskih reakcija, zakona fizike ili vremena – biločega takvog, u njegovu životu oduvijek sigurnog, strašnog i neshvatljivog.

Pomisli da čak i njihove rijetke susrete već potpuno određuju kružni ritmovi prirode, ili bar kalendara: sve od majčine smrti, oca je viđao samo za Božić, Uskrs, Dan mrtvih... najviše četiri puta godišnje, ili i rjeđe, kad ne bi došao ljeti. Pa i tad, u tim prilikama koje su obojicu činile dodatno nervoznima, izmijenili bi svega par kratkih rečenica bez vidljive želje da ih produže, i Roko je, svim Nelinim teorijama usprkos, baš tu činjenicu smatrao dovoljno dobrim razlogom za šutnju i nepodešavanje sjedala.

Dok je navlačio sigurnosni pojas, ramenom dotakne očevo i osjeti nelagodu.

– Idemo – promrmlja.

Auto u kojem su sjedili bio je mali ali udobni talijan kojega si je otac priuštio od prodaje komadića zemlje u selu u kojem više nisu imali nikoga. Otac ga je kupio prije godinu dana, ali ga je zalijevao i pazio kao da će tih par metara lima svakog časa roditi grožđem ili jabukama, o čemu je Nela ponovo imala svoje mišljenje, samo što ga ni ona ovaj put, možda zbog toga što je auto dobivala preko ljeta, nikada glasno nije izgovarala pred ocem.

Pri pomisli na Nelu, Roko se kiselo nasmije.

Pomisli i na to kako mu, otkako je umrla majka, od svega što ga je nekada vezivalo za kuću, najviše nedostaje vrt.

Koliko god je mogao pamtiti – a činilo mu se da je tako bilo oduvijek – vrtom su nazivali onih nekoliko stabala maraske i jednu jalovu trešnju što se granama penjala sve do njegove nekadašnje sobe na katu. Stabla su tu, ako je vjerovati fotografijama koje je vidio jednom davno, bila i prije Roka, čak prije sobe i kuće, ali su ih tek Roko i kuća, uz malu pomoć

nekoliko pletenih stolaca i majčinih ležaljki, za cijelu obitelj konačno i zauvijek pretvorili u vrt.

Tko zna zašto, ali i jedno od njegovih najdragocjenijih sjećanja bilo je vezano baš za taj komadić zemlje i zelenila: savršeno jasan trenutak, slika na kojoj njih četvero; on, otac, majka i Nela – tad još vječno uplakani smotuljak, sjede za plastičnim stolom u vrtu i smiju se. Roko se nije mogao sjetiti ni kad je to bilo, ni zašto su se smijali. Znao je samo da je bilo ljeto, jer sve je oko njih bilo žuto, zeleno i toplo, ili mu se to samo činilo zbog smijeha ili nečega što se u međuvremenu izgubilo. Sjećao se i toga kako ustaje, trči, juri oko stola sve dok mu se ne zavrti; kako se sapliće i pada, i kako ga peče u dlanovima kad mu lice dodirne zemlju, a on drhti dok mu umjesto plača pluća ispunja snažan miris zemlje, miris korijenja i tajnog života u kojem caruju brze crveno-crne bube i mravi.

Roko protrlja oči pokušavajući iz njih na prepad istjerati svo to zelenilo, a pogled mu u bijegu najprije sklizne na suvozačev pretinac, zatim na prastaru kasetu Miše Kovača zaboravljenu kod ručice mjenjača, pa napokon na koljena izlizanih traperica, i ispod.

Toga je jutro prošetao vrtom i s cipela mu se sada po gumenom otiraču cijedila blatnjava voda i sitni šljunak dvorišta. Nogama rastreseno pošulja po podu, razmazujući blato, a onda primijeti trzaj na očevu licu i prestane. Šutjeli su. Otac je izvezao auto iz naselja i već su se neko vrijeme neravnom cestom truckali prema magistrali. Roko je znao da će za nekih pola sata stići do mjesta na kojem se cesta odvaja prema brdima, da će zavijugati za njom i ostaviti more iza leđa. Onda će otac voziti sporo i bez zastajanje, zbog mina koje je vojska ostavila u makiji pored puta, a nakon još desetak kilometara makadama prošaranog trakama mršavog asfalta – ovaj put nešto korisnije ostavštine JNA – proći će pored prvih kuća sela u kojem su živjeli nekad, dok je djed bio živ, i dok je otac tamo radio kao učitelj.

Roko duboko udahne, ponovo zatvori oči i zabaci glavu unazad, kao da bi mu iz nosa svakoga časa mogao briznuti potočić masne krvi.

Možda čak više da zavara sebe nego oca, pretvarao se da spava. Sinoćnja kiša ohladila je zrak, ali jutro je bilo sunčano i kroz otškrinute prozore automobila moglo se osjetiti proljeće. Bila je sredina tjedna i na cesti skoro da nisu sretali nikoga. Roko zaustavi dah i pokuša se sjetiti kad su se njih dvojica zadnji put vozili sami. Bilo je to prije petnaestak, možda dvadeset godina. Auto je bio drugi, pas je još bio u kućici, a mama je bila živa. Dvadeset godina. Nakon toga, netko je uvijek bio s njima, a Roko se smještao na stražnje sjedalo, gledajući kroz prozor ili se pretvarajući da spava.

– Što kaže Joso, kako mu je kuća? – ni sam ne znajući zašto, progovorio je prvi.

Otac nije skrenuo pogleda s ceste, ali po šutnji koja je najednom postala drugačija Roko je znao da ga je pitanje iznenadilo i to je bilo dovoljno da zažali što ga je postavio.

Kad je progovorio, očev mu se glas učini oprezan i hrapaviji nego obično.

– Krov su pokrпали, ali slabo to ide... – nakašljao se duboko, kao da negdje u grlu pokušava pronaći uporište riječima kojima ne vjeruje – Vrkići bi na lito trebali uzeti kamion materijala, pa će možda s njima...

Bez nekog vidljivog razloga, otac se nasmijao praznoj cesti, a Roku se želudac stisne kad ga iz sjećanja zabljesne uski četvrtasti osmijeh bivšeg astronauta.

– Da je do vremena, mogli bi i sad – doli kod nas kiši, a gori je suvo... nego fali kün...

Posljednje očeve riječi najprije je prekrpio hropac, a zatim i krckavo sladunjavi glas radijske voditeljice koju je Roko prizvao kao duha, protrljavši kutiju radija, ni sam ne znajući kako se odvaživši na to.

Nakon toga, skriveni u huci radio valova, obojica su ponovo šutjeli.

Ukočen i poguren prema naprijed, otac je piljio u cestu, a Roko kroz stisnute trepavice gledao kako mu ispod izbrijanih obraza plešu vilice, a vrat i lice se osipaju crvenim mrljama, kao nekad, dok je još pio.

Pri pomisli na tu gotovo zaboravljenu izdaju očeva lica, osjeti kako mu se obrazi žare, a dah u grudima gužva i sapliće kao u loša trkača.

Uzdahne i ugrize se za usnu. Sami od sebe, palci su mu pobjegli u dlanove i on se uhvati kako broji udarce bíla ispod noktiju. Bio je to prastari trik kojim je još kao dječak, u mraku spavaće sobe, od sebe tjerao noćne šumove i misli, osluškujući vlastitu krv sve dok poput najdeblje perine ne bi prekrila sve, i sklonila ga od svega, do prvih zraka sunca i sutra.

Ovaj put, ipak, nije zaspao. Umjesto da ga umiri, krv koja mu je tukla u prstima učinila ga je svjesnim tijela, svih njegovih tijelâ u kojima je ikada odzvanjala, i taj ga osjećaj u trenutku ispuni mučninom i nečim nalik vrtoglavici. Nepodnošljivom mu se učini pomisao da je on koji sjedi u očevu automobilu još uvijek onaj isti on – dječak u dječjoj sobi, i onaj malo stariji u studentskoj, i onaj još stariji, u garsonijeri koju otplaćuje sam – i da će u njemu sve do njegove smrti ostati svi ti dječaci koji slušaju krv ispod noktiju, žmire u mraku, čuvajući u sebi strah, i nemoć, i slutnju nekih budućih sjećanja.

Roko stisne oči i potone u sjedalo.

U tom mraku, dozvan tko zna čim i tko zna otkuda, glavom mu odjeknu očev promukli glas, hrapav i težak kao štekot strojnice, glas koji je godinama iznova zaboravljao, ali koji se vraćao, hrapaviji i teži što je vrijeme prolazilo, iz nekog podruma sjećanja, iz prostorije koja se u bajkama otvara posljednja i u kojoj nema ničega osim tog čudovišta glasa, pijanog glasa, glasa koji je u njihovu kuću uvijek donosio samo strah, buku slomljenog stakla, smrad baruta, alkohola i znoja.

Roko je pamtio svaku od noći u kojima ga je čuo.

Noć kad je u finalu prvenstva Zadar pobijedio Cibonu, i onu kada se rodila Nela, i onu kad je Roko, skriven pred vratima roditeljske spavaće sobe, čekao da utihne to režanje, taj strašni pijani šapat, u kojem mu se, u jednom trenutku, a da nikada nije bio posve siguran je li se

doista dogodilo ili ne – učinilo da čuje očeve riječi: Ne volim te.

Roko pomisli da zbog tih riječi nikada neće prestati mrziti oca i ta ga pomisao presiječe kao nešto beskrajno konačno i hladno.

Bez ikakve strasti u glavi ju je prevrnuo nekoliko puta, kao da u nekom od svojih kompjutorskih programa obrće nepoznato, ali potpuno shvatljivo trodimenzionalno tijelo. Pomisli na zagonetke koje se otključavaju lako, jednim jedinim pogledom iz daljine, i na to kako na tu daljinu ponekad moraš čekati godinama, a kako je nekad jednostavno imaš oduvijek.

Ne volim te.

Roko je znao da se u njega zavukla još one noći pred roditeljskom sobom, i kasnije u krevetu, dok je drhtao od neljubavi i straha, i užasa da će sve završiti i da više nikada ništa neće moći biti kao što je bilo. U noćima koje su dolazile ta se daljina neprimjetno pretvorila u hladnoću, hladnoća u mržnju, a mržnja u neku neiskrenu ravnodušnost koju je sebi pokušavao prepričati riječima “završeno” i “gotovo”.

A onda je počeo odustajati.

Roko se sjeti da je sutradan za doručkom, i preksutra, možda i čitav svoj život – sve do njezine smrti – na majčinu licu pokušavao otkriti trag te večeri, trag tog *ne volim te*, ali da nikad nije pronašao ništa, ili bar ništa što ne bi mogla izbrisati usputna nježnost, ili dodir, ili epizoda televizijske serije uz koju bi uvečer na kauču zaspali zajedno, na koncu uvijek sljubljeni i isprepleteni, kao da se nikada ništa nije dogodilo.

Ali on je znao da se dogodilo, da *ne volim te* nije moguće izbrisati, da ga nije moguće zaboraviti, i da je – jednom odjeknuvši u mraku – zauvijek ostalo sjena u sobama svih dječaka koji u njemu pokušavaju zaspiti uz uspavanku vlastite krvi.

Pomisli da je noć u kojoj je prvi put čuo riječi *ne volim te* bila noć u kojoj je odrastao i u kojoj

je zauvijek ostao dijete.

Pomisli i to da je istina o toj noći bila posljednja stvar koju je htio upitati majku, prije nego je umrla, ali otac je čitavo vrijeme bio tamo, uz nju, do samog kraja, i Roko ga je zbog toga mrzio još više.

Ne volim te.

Cipelama je pošuljao po podu i zagledao se u blatne tragove koje su za njima ostajali na otiraču. Ovaj put, otac nije reagirao. Lice mu je bilo mirno i odsutno, prazno i iscrpljeno kao nakon bolesti. Vozio je sigurno i brže nego obično, tek povremeno bacajući pogled na gustu česminu ili suhozide što su izvirali i nestajali duž puta. Roko nije trebao pogledati kroz prozor da bi znao da su blizu. Ipak, pogledao je. Prolazili su pored Kozine, a ubrzo i pokraj Lokava, mjesta na koje ga je otac jednom odveo da vidi mrtvoga čaglja, da mu dotakne mokro, gusto krzno, i na ruci prvi put osjeti hladnoću i krutost smrti. Sjeti se da je otac pomilovao čaglja kao da miluje nešto živo, da su mu onda iskopali plitku raku i preko njega položili nešto granja i desetak plosnatih kamenova. Kad su se vratili u selo, ni otac ni on nisu oprali ruke. Tko zna zašto, ali u glavi mu je najjasnije ostalo baš to: ruke koje nisu oprali. Prljavština i trud tog pokopa na njima su stajali do večeri, s njima su jeli, lomili kruh i prinostili ih licu, sve dok majka nije primijetila njegove blatnjave dlanove i poslala ga u kupaonicu. Otac je tamo otišao s njim i oprao mu ruke, perući pritom i svoje. Prisjećajući se tog dodira, Roko osjeti neku drugu vrst nelagode. Slegne ramenima i otrese je se. Nije volio nelagodu.

Nekoliko trenutaka kasnije, automobil je usporio, a uz makadamski put počele su nicati prve kuće bez krovova. Upozorenja i natpisi koje je na njima mogao pročitati bili su napisani ćirilicom i latinicom, ali Roku su se – onako u prolazu – učinili nekako sličnima, kao da ih je po kućama ispisala ista nevješta ruka. Ne obazirući se na zabrane, proljeće je iz nekoliko razvaljenih prozora istjeralo mladice drveta nalik lješnjaku i one su zelenile neusiljene i blještave, izvijajući se prema suncu.

Roko je vratio pogled na cestu i slušao kako pod gumama očeva automobila škrguće sve sitnije kamenje. Na neki čudan način, čak i protiv svoje volje, prepoznavao je i sjećao se svega – točnije, Nelinim riječima: znao je i sjećao se “odnosa” i “prirode” kraja kojim su prolazili – kuća, opustošenih okućnica, nepostojeće trafostanice... kao u snu u kojem nepoznate prostore nastanjuju predmeti koje poznajemo, i pomoću kojih u njima možemo bivati i kretati se zatvorenih očiju.

Selo je bilo takav san. Na rubovima je bilo rasuto, ali on je znao da će s još jednim skretanjem, za udisaj ili dva, najprije stići do hrpice od pedesetak nagorenih kuća, za sobom ostaviti kapelicu i par kućeraka koje je volio zamišljati kamenim srcem sela, zatim produžiti još malo i naposljetku se zaustaviti pored zgrade škole u kojoj je nekada radio otac.

Odjednom, i sam iznenađen zbog toga, Roko osjeti nestrpljenje.

U selu je, zajedno s ocem, bio nedugo nakon što je oslobođeno, i otada ga, prestrašen onim što je vidio, nije posjetio više nijednom. A vidio zapravo nije ništa. Ništa osim lica ljudi koji su se zajedno s njima dotruckali u prljavom vojnom autobusu, nekoliko srušenih kuća i nekoliko pasa što su ih pred selom dočekali nepovjerljivo, kao da njuše da se u njega ni jedni ni drugi više nikada neće vratiti.

Tog dana otac je do njega sjedio u istom odijelu u kojem je odlazio na sve svadbe i sprovode i Roko se sjeti kako je u isto vrijeme izgledao i svečano i smiješno, baš kao i riječi čovjeka koji se u selo dovezao sjajnocnim BMW-om, pred školom održao govor i otišao, a za kojeg nitko od njih nije znao ni tko je ni odakle je.

Roko se tada vratio u autobus, zapalio cigaretu i zatvorio oči. Nije ih otvorio više nijednom, sve dok ih nisu iskricali na kolodvoru, a ljudi u tišini počeli izlaziti na ulicu. S ocem je zatim otišao do kuće, a sutra ujutro otputovao u Zagreb. Onda je, da bi podigli kredit za Rokovu garsonijeru, otac prodao zemlju i staru kuću koju su u selu imali, a od ostatka kupio auto.

Trebalo je dugo dok ponovo nisu progovorili makar i riječi o svemu. Kad ga je otac nazvao i rekao da se Joso vratio i da mu treba pomoć, Roko je, ne razmišljajući previše, rekao da. Onda se predomislio, opet je nešto iskršlo, nije otišao, prošli su mjeseci, ali kad je za godišnjicu majčine smrti napokon došao doma, otac je – kao nešto sigurno i odavno dogovoreno – za sutra najavio odlazak u selo. Po dobrom starom običaju Roko je slegnuo ramenima, i sada su bili tu, pred školom, na mjestu u kojem ni jedan ni drugi više nisu imali ništa osim sjećanja.

Čim se auto zaustavio, Roko je izašao i zapalio cigaretu. Nije mu godila, ali nije znao kud bi s rukama. Nakon nekoliko nesigurnih koraka s čikom i dalje čvrsto stisnutim među usnama, stao je i istegnuo se par puta, pokušavajući prstima dohvatiti vrhove cipela. Od te čudne gimnastike osjeti se glupo, ali bolje. Napredak je bio vidljiv: i dalje je bio ukočen, ali sad mu se i kašljalo. Još jednom se sagne, nasmijavši se. Volio je takve gluposti, svjedočile su mu da je živ. Zadnjih par dimova povukao je naslonjen na zidić školskog platoa, gledajući kako otac sa stražnjeg sjedala izvlači torbu s alatom. Kad je zaključao auto, Roko baci cigaretu i obojica se šutke zaputiše prema Josinoj kući.

*

Prošarana gelerima i s nekoliko svježe pokrpanih rupa na fasadi, Josina je kuća bila jedna od onih glomaznih, neožbukanih dvokatnica čija se gradnja na selu znala razvući godinama, a koju je rat poput grada oprljio prije nego što je izrasla do kraja, pa joj je onaj još-nedograđeni gornji kat gadno otukao, a dolje, gdje se nekada bilo i živjelo, još se i sad nekako moglo biti i živjeti. Pred njom se plavio isti prastari opel record čijim se progorenim i vječito masnim presvlakama od lažnog krzna Roko divio kao dječak, a dalje iza njega, od pogleda zastirući dio dvorišta, stajala je plastičnim najlonom prekrivena gomila crepova.

Josu su primijetili već nakon nekoliko koraka. U raspalim tenisicama i modroj trenirci preko

koje je navukao izbljedjeli vojnički prsluk, ispred kuće je čistio zahrđale grablje, a kad ih je ugledao požurio im je u susret raširenih ruku pa Roko pomisli da mu ni grablje iza leđa ne bi moglo oduzeti izgled savršena domaćina.

– A di si ti, momčino! – stegnuo je Roka u zagrljaj, smijući se i na licu mu ostavljajući snažan vonj znoja, ulja i ruzine – Jesi mi živ...

– Evo... jeste mi dobro... – promrsio je Roko smiješeći se i sam, ali nekako na silu, bez srca, kao da nigdje i ničim ne osjeća čemu bi se tu trebalo smijati.

– A di neću bit... Kad mi ovaka vas dvojica... Je li, kume...

Joso se zatim okrenuo Rokovu ocu, i dok su se njih dvojica grlili, Roko je osjećao kako ga ponovo obuzima val mučnine, ali ovaj put ne u želucu nego u grlu, tamo gdje je sada pulsiralo suho, prašnjavo klupko, gorka spužva koja je gutala riječi i tjerala ga da bude nijem i ukočen, stran pred čovjekom kojega je poznao čitav život. Promrmljavši nerazumljivu ispriku, kroz iskrzane je plastične muhobranke nestao u kući, ne paleći svjetla, u polutami nepogrešivo pronalazeći put do kupaonice.

A kasnije je sve bilo po starom. Dok su sjedili i pili za stolom na terasi Roko je čuo sve, ali mu je malo toga ostalo u glavi: ni priče o kući, o državi, o novcima obećanim za obnovu, o teti Divni i bolesti koja ju je prebila napola i učinila da se ne smije i ne psuje i ne živi, i o Josi koji se u selo ispočetka vraćao vikendima, samo da je ne gleda, iako je to ružno reći, i ne misli ni o čemu.

U nekom drugom životu u kojem je još imao majku, Roko je s njom znao sjediti u teta Divninoj kuhinji, šutke i načuljenih ušiju, upijajući riječi i mirise koje nije razumio, ali ih je volio, kao što se vole slatkiši o kojima čitaš u knjigama ili zemlje s najšarenijih stranica zemljopisnih atlasa – dok su na zogu blizu škole otac i Joso s muškarcima čijih se lica i nadimaka još mogao prisjetiti igrali buće i pili jaku bevandu.

Kad bi se za večeru vratili podnapiti, Joso bi ga pitao: “Jesi nam dobro čuva stare? Jel ih triba tuć?” – a Roko bi odmahivao glavom i pred njega pružao dlan na koji je Joso onda stavljao sjajnu kovanicu, a teta Divna pokazivala Rokovoj majci u odavno skoreni kaveni talog govoreći: “Tu ti vidin jednog malog *bizmismena*, na špijanju će i kuću izgraditi!”

Ali; bilo zbog toga što nije vidjela dobro, ili zato jer je šalica lagala, ali Roko u životu nije izgradio ništa, i otac je prodao kuću, i Joso je svoju morao graditi ponovo jer su mu je srušili, a teta Divna je ležala sama u nečijoj tuđoj, daleko od sela – tako da tu od nekog biznisa ni za koga od njih nije bilo ni b, ili se tako bar činilo Roku dok je šutio i sjedio i puštao da mu se misli roje i oko glave zuje kao stršljenovi.

– A kako je tebi u Metropoli, kako nam ti živiš? – prenuo ga je pitanjem Joso i Roko začu sebe kako odgovara jasno i sažeto, ne izostavljajući ništa i čudeći se u sebi kako čitav jedan život možeš ispričati u nekoliko rečenica, kao da sve ono što u njemu vrijedi življenja traje upravo toliko.

Čim se ukazala prva prilika, prstom je kucno o stol, ustao i protegnuo se.

– Idem ja napraviti đir. – rekao je.

– Ne’š ti đira – nasmijao se Joso – Samo se nemoj izgubit.

Roko im je mahnuo kao da od glave tjera neku ne posve neprivlačnu misao i zaputio se prema dolje.

Do raspuklog dudova stabla, gotovo uraslog u kameni zid ograde, stigao je za manje od deset minuta – jednako koliko mu je trebalo da se odluči, uđe u dvorište i napokon je pogleda.

Vrata kuće u kojoj je nekada stanovao Rokov djed i u kojoj su, prije nego što su u gradu izgradili svoju, stanovali Roko i njegovi roditelji – bila su otvorena, ili bolje rečeno, nije ih bilo. Na njihovo mjesto netko je uz pomoć par čavala i komadića žice pričvrstio plohu raskvašene

šperploče – izum koji se vremenom raspao i koji je sada nalikovao rasklimanim salunskim vratima što se otvaraju pri svakom jačem udaru vjetra. Već iz daljine bilo je očito da novi vlasnici nisu žurili s popravcima, ili da su kuću kupili samo radi zemlje, a zemlju radi toga što će jednoga dana u Hrvatskoj vrijediti zlata, iako je taj dan daleko, a pitanje je i hoće li ga itko od nas dočekati – kako je tog jutra, nazdravljajući gomili naslaganog crijepa, rekao Joso. Otac o kući nije pričao nikada. Od onog dana kad je zajedno s Rokom u selo dovezen kao za svadbu, a odvezen kao sa sprovoda, o njoj je šutio kao zaliven, ali bilo je jasno da ga ono što je vidio muči i na prsima mu sjedi kao mora. U selo je odlazio sve rjeđe, a da je nije prodao, po onome što je Roko o njemu znao, možda bi i posve prestao odlaziti. Pa ipak, šutnja koja je među njima dvojicom ležala do tada, od te je prodaje postala još dublja i rječitija. Otac je zalijevao auto kao da će svakoga časa roditi groždem ili jabukama, a Roko, svjestan da mu time čini nepravdu, njegovu pomoć oko kredita u sebi nazivao egzorcizmom, vradžbinom kojom se duh stare kuće, s čitavom tužnom poputbinom, tjera u prostor njegova samačkog stana i njegova samačkog života. Neizgovorene optužbe što su se između njega i oca gomilale kuću su tako vremenom opustošile više od rata, stanjujući je i razarajući brže i temeljitije, sve dok od nje nije ostao samo još jedan jedini zid što ih je dijelio u tišini.

Dok je stajao u dvorištu, pred tri popločane stube što su ga odvajale od trijema i praznog okvira vrata, Roku se zato činilo da ne osjeća ništa. Izvana i iznutra bio je suh, a ako je išta i osjećao, onda se to nešto najbolje moglo opisati riječima “odvojenost” i “praznina”, kao kada je umrla majka i kad mu se činilo da među ljudima u koroti, s visine od tisuću metara i iza najdebljeg stakla, promatra njezin sprovod, gomilu crnih prilika i sebe među njima.

Na prljavobijeloj fasadi sunce je raplesavalo sjene razlistalog duda i Roko korakne naprijed, pridružujući im i svoju. Nekoliko trenutaka pred klimavim je zastorom stajao neodlučan, a onda odmakne šperploču, a pluća mu se napnu u iščekivanju nekog poznatog mirisa, daha, bilo čega. Ali nije se dogodilo ništa. Jedino što je mogao prepoznati bio je vonj vlage i

mokraće, zadah mrtvih stvari, starosti i napuštenog mjesta.

– Eh! – vlastiti ga izdah neobično podsjeti na uzdah i on zabrza naprijed, nespretno, pokušavajući mu pobjeći.

A dalje je, makar i na trenutak, sve bilo kao u snu. Možda zbog nesigurna svjetla koje je u prostoriju ulazilo kroz dva zakrivena prozora, ili zbog onoga što je želio vidjeti i osjetiti, ali pred Rokovim su se očima, kao u mraku nekog zagušljivog orah-kina, jedan preko drugoga odvrtjela dva filma, oba prikazujući njega i kuću (njega i roditelje, njega i godišnja doba kako se nadviruju nad prozore!), oba točno i istinito, ali posve različito i drugačije, bljeskajući mu u lice neko ispremiješano i nepodnošljivo sada. Prostorija u kojoj svi skupa gledaju glomazni crno-bijeli televizor, i u kojoj u isto vrijeme više nema ni njih, ni televizora, ni ormara, ni stvari, ni zidnih tapeta, a na čijoj sredini, obasjan suncem koje dopire iz tkoznakojeg sjećanja, stoji stol za koji Roko zna da se zajedno sa šporetom i majčinim rukama nalazi u kuhinji, dok se iznad njega njiše samo golo grlo žarulje, i luster od zelena stakla, i srebrna ukrasna traka Božićima, i paučina sada, i ništa, i sve čega se možeš sjetiti. Ladica stola bila je izvučena, a iz nje su, smežurane i presavijene kao za ruku vječnosti, virjele požutjele novine. To je bio taj san. U trenutku u kojem je još trajao, Roko ih je želio uzeti i s njih u srku pročitati naslove, datume, sportske vijesti i čitulje; zaustaviti filmove i uvjeriti se da sve još uvijek stoji, da je vrijeme propalo negdje i da bi to negdje mogla biti baš ladica njihova kuhinjskog stola.

Umjesto toga, zaustavljen usred pokreta, zastane sam. Iz spavaće sobe od koje su ga odvajala samo odškrinuta vrata kojih je još uvijek bilo, do njega su dopirali glasovi. Dok im je u dva koraka prilazio, nije se stigao ni iznenaditi ni prepasti. Ispod cipela su mu pucketali komadići žbuke, i taj zvuk napuštenosti bio je jedino na što je mislio otvarajući ih i provirujući u sobu u kojoj je nekada spavao s roditeljima.

Sada, tamo su ležala njih dvojica.

Ili točnije; na razderanom kauču, okruženi gomilom razbacanih stripova ležala su dva dječaka, dok je između njih, režeći i netremice gledajući Roka, stajao veliki crni pas. Bilo je teško reći koga je susret više iznenadio. Roko se ljuljao na pragu pokušavajući zadržati ravnotežu na nevidljivom zrnu tkoznačega, pas je spuznuo na pod, a dječaci ušutjeli nastojeći se uspraviti na kauču. I jedan i drugi mogli su imati trinaest godina, lica su im bila široka i blijeda, a niži je na glavi imao navučenu nekoliko brojeva preveliku kapu maskirne boje. Dječak s kapom uspio se uspraviti i sjesti, ali drugome ruka propadne u razderanu utrobu kauča pa on ostane ležati bespomoćan, leđima okrenut Roku, lica zagnjurenjena u žuti plicak stripova.

– Bog, dečki – bilo je sve što je uspio smisliti Roko – Samo vi čitajte, sve je... – a onda, osjećajući se neopisivo glupo, kao da izvodi trostruki salto s cigaretom u zubima, dodao:

– Ovdje sam prije živio... pa sam došao vidit...

Iako su i dalje šutjeli, na zvuk njegova glasa dječacima kao da je laknulo, a čak se i crni pas uzvrpoljio, okrenuo i povijena repa ponovo smjestio između njih.

– Nismo to mi... – promućao je dječak s kapom, pogledom pokazujući na krš oko sebe – Već je bilo ovako kad smo mi došli...

Na široko lice padali su mu neuredni pramenovi crvene kose, a ispod pjegava nosa, poput traga puža golaća, srebrila se tanka vitica sline.

Koristeći priliku i hitro kao da ga neko mjeri štopericom, drugi dječak iskobeljao se iz kauča i sjeo prislanjajući leđa zidu, zabivši pogled u nevidljivu točku ispred sebe. U ruci je još uvijek stiskao Stripoteku čija je poderana naslovnica s crvenokosim čovjekom pera zataknuta o šljem u Rokovu sjećanju kresnula kratku, peckavu iskru.

– Kurdy i Jeremiah. – pomislio je Roko – S psom, na poderanom kauču, u jednoj kući bez vrata.

Osjeti kako odavno ni za što nije bio siguran da mu pripada toliko koliko je to osjetio tada, za taj strip, naslovnicu ili bilo što; za pripadanje, i vrijeme, i za to da je za bilo što ikada bio siguran.

– Znam. – rekao je izlazeći iz sobe – Samo vi čitajte.

Od čitave kuće, ušao je još jedino u kupaonicu. U komadiću ogledala koji se nekim čudom još držao zida ugledao je komadić brade, komadić vrata i naušnicu. To je bio on. Negdje je nešto kvrcnulo, otkačilo se. On. I to je bilo čudno. Bio je u kući i sjećao se. To je bilo najčudnije od svega. Bio je siguran da je to on i bio je siguran da je to sjećanje.

Kad se vratio, Joso je na terasi kunjao popodnevnu siestu, a otac čeprkao po vrtu. Čučao je u tek okopanoj gredici, sa starim novinama i torbom za alat, u kojoj je Roko tek sad primijetio vrećicu punu sadnica paprika. Potpuno zadubljen u posao, otac je kidao novine na trake debljine dva prsta i zamatao donje dijelove sadnica, pazeći da ih pokrije skroz do korijena.

– Zbog rovaca, ludi su za stabljikom. – sjećao se Roko da mu je rekao jednom davno – To je trik kojemu me je naučila tvoja mama.

Sada je radio šutke, a Roku se na jasnom svjetlu poslijepodneva pričinilo da mu prsti podrhtavaju. Učinilo mu se i da je onako savijen i prignut zemlji odjednom nalik nekom drugom čovjeku, puno nižem i sitnijem, nikako astronautu, nikako čovjeku iz auta, nikako ocu kojeg je imao čitav život. Poželio je i progovoriti, nešto mu reći, ali ništa pametno nije mu padalo na pamet i zato je samo stajao i buljio u očeve prste koji su kidali papir, omotavali ga oko sadnica i odlagali ih na zemlju. Pomislio je da vrijeme curi i da je proljeće. Pomislio je da je koža na očevim rukama osuta tamnim mrljama, a da su mu šake male i četvrtaste, nalik njegovima. Vrijeme je curilo. Bilo je proljeće. Gledao je očeve šake kako u gredicama dube rupe i polažu sadnice u zemlju s kompostom, gledao je kako ih očevi dlanovi prekrivaju, prelazeći i tapšući

oko njih kao da bodre zemlju. Onda je otac ustao, otišao do bačve i vratio se s vjedrom punim mlake zemljane vode. Pružio ga je Roku zajedno s plastičnom posudicom, odrezanim dnom dvolitrene coca cole. Roko nije rekao ništa. Najprije nespretno, a zatim sve preciznije, vodom je zalijevao brazde duž gredica, a onda, široko i polukružno, i zemlju oko mladica. Dok se savijao nad biljkama, osjećao je kako ga ispunja i u njega ulazi miris zemlje, miris tla natopljena vodom, davno zaboravljeni miris koji vrije bubama, i plodovima, i korijenjem, i životom – svime što je odrastanjem izgubio, u zamjenu za sve što nije dobio.

– Doli kod nas pada, ali ovdje je suvo. – rekao je otac – Dobro je zalij. Neka bar to raste.

Onda mu je prišao, prigruo se i, naslonjen na Rokovo rame, gledao kako zemlja guta vodu, pretvarajući se u gusti, mirisni ragu. Umrljanom rukom koja je mirisala na mater prešao mu je obrazom i Roko je briznuo u plač.

U što se zaljubljujemo

Željeli smo živjeti normalno. To je bilo davno, prije braka. Prije nekoliko godina. Reći ću: bilo je davno, željeli smo živjeti normalno, to je bilo sve, ona i ja. O tome bi se dalo pričati, ali ne sad. Pričati. Recimo, kako smo se upoznali. Kako smo se upoznali u tramvaju. Ona i ja, jedno drugome okrenuti leđima. Kako je naslonila leđa na moja leđa, kako je naslonila stražnjicu na moju stražnjicu. Kako je naslonila glavu na moja pleća, kosu na moj vrat itd. Lice joj nisam vidio, a ni ona moje. Zanimalo me je. Pokušavao sam u staklu tramvaja, naginjući se. Ona se nije micala. Vidio sam samo vrh ramena. Svejedno, bila je to lijepa stražnjica, iako neodređena, skrivena, i lijepa leđa, u kaputu, bila je zima. Bilo je to zimi, davno i prije braka. Prije nego što smo željeli živjeti normalno. Prije nego smo željeli išta, zajedno. Dotakli smo se. Izašli na istoj stanici. Bez zaustavljanja prošli voćarnicu, hodali jedno iza drugoga, prešli cestu. Hodali dok svjetiljke nisu zatreperile, dok nisu izrasla stabla, dok se ispred nas nije pojavilo osvijetljeno boćalište. Sjećam se, tamo, skladni pokreti staraca, nekoliko sporih koraka, kao ples, boća koja se odvaja od ruke, pored nas je protrčao pas, a s njuške mu se otimala velike vlažne krpe od bijele pare. Bio je lijep, taj pas. Okrenula se za njim i ugledala me. Da. Kasnije smo ponekad pričali o tome. Kako je znala da je pratim, kako bi se okrenula ionako, kako me je osjetila stražnjicom, leđima, kako je znala sve, pas je bio samo izgovor. Tako to rade žene, rekla je. Žene. Znao sam, ali nije me smetalo. Znao sam i da se nasmijala, iako nisam vidio, jer se okrenula, iako je bio mrak. O tome bih mogao pričati satima. O tom nevidljivom smijehu. O starcu, psu koji nas je spojio, o tome kako sam imao ključ antikvarijata, kako sam bio vlasnikov prijatelj, kako sam imao prijateljā, pomagao im kad je trebalo, znao biti koristan, obaviti posao, otići, doći. Antikvarijat u ulici kojom više ne prolazim pa je ni ne spominjem. Antikvarijat pred zatvaranje. Prašnjavi antikvarijat u kojem je skinula kaput i prije nego sam joj stigao vidjeti lice

pustila me između nogu, spretno, držeći suknju bradom, zubima. Taj antikvarijat. Antikvarijat pored kojeg više ne prolazim. Davno prije braka, davno, stenjanje, ruke u rukavicama, poderane hulahopke, guzica koju držim u rukama i koja ne nalikuje ničemu što sam ikada držao, koju milujem i udaram i stišćem i ljubim i u koju zavlačim lice jer je topla, i zaborav, i jer mi ju je donijela, nju bez lica, bez priče, bez ičega.

Kažem još: bili smo trijezni, cijelo to vrijeme, bar u početku. Bili smo čisti, ja sam bio čist, radio za prijatelje, imao novac. Bio usamljen, normalan. Pitanja: Kako se sve to dogodi? U što se zaljubljujemo? Zašto? Pitanja: Možeš li se zaljubiti tek tako, u stražnjicu, guzicu, dupe? Još pitanja: Što bi se dogodilo da je pripadala muškarcu? Muška guzica, guzica dječaka ili djevojčice? Majke s blizancima, starice, kućanice, usidjelice, radnice, pravnice, kontrolorke, studentice? Kažem, mogla je pripadati bilo kome, ali bila je njena. Tada još nisam vjerovao u slučaj – bio sam čist, trijezan, normalan. Kad sam počeo vjerovati, više nije bilo slučaja. Bili smo zajedno, vezani vezama bokova, kralježnica, mesa omotanog u debele zimske kapute. Otuda vrijedi pamtiti. Sve što se događalo slučajno. Sjećati se svega osim najjednostavnijih stvari, poput lica. Ponekad pomislim da joj nikada nisam vidio lice. Jesam. Ali ne sjećam se. Njezino je lice bilo ono što bi se moglo nazvati tvrdim. Njen nos, usne, ne pamtim. Zubi. Bila je visoka, štrkljava tijela, male dječачke guzice. Te večeri u antikvarijatu svršila je čim sam je dotakao. Stresla se, stisla me nogama, rekla nešto. Bilo je lijepo čuti to nešto. Ne znam što. Onda je ustala i pogledala uokolo, kao da se budi. Nasmijala se.

– Gomila smeća – rekla je. – Otkud ti ovo mjesto?

– Od prijatelja – rekao sam. – Čovjeka kojeg poznajem.

Ne znam zašto, ali bio sam ponosan. Neko vrijeme muvali smo se po antikvarijatu prstima skidajući prašinu sa starih ofucanih stvari. Izgledalo je kao da gazimo grobljem potrošenih predmeta, ali predmeta koji nekim čudom još nisu izgubili dušu. Ne znam zašto, ali bilo je dobro znati to. Duša. Listali smo knjige, nismo se doticali. Nismo pričali. Bili smo zadovoljni, izišli

smo, popili pivo, nastavili se viđati.

Što još reći? Ona je bila krojačica. Živjela je s roditeljima u jednom podrumskom stanu. To sam saznao slučajno, poznavali smo se mjesec dana, ali o tome nismo razgovarali. Tih su dana gradom zavijale uzbune, nalazili smo se navečer, šetali ili se zavlačili u rupe u kojima se moglo ogrijati. Ključeve antikvarijata morao sam vratiti, prijatelj je bježao, nazvao me i rekao da odlazi, da se više nećemo vidjeti i da mu trebaju. Pokušao sam se izvući, ali nije išlo. Vratio sam ih. Ali antikvarijat mi je nedostajao, i njoj. Jedne večeri, kad više nismo imali kud, kupili smo bocu vina i stiskali se po ulici. Počeo je padati snijeg, poskliznuo sam se i pao, i nju sam povukao za sobom, tras, i: snijega do nosa, u ustima, posvuda! Smijali smo se i psovali, ali boca je ostala čitava. Rekla je da živi u blizini i da možemo kod nje. Rekla je da živi sama, ali kad smo otvorili vrata, unutra je bilo dvoje pijanih staraca.

– To su mi starci – rekla je.

Nije imala potrebe objašnjavati. Izgledalo je kao da očekuje nešto, da otiđem ili je lupim. Skinula je kaput i okrenula mi leđa. Pomislio sam da bih se trebao osjećati glupo, ali nisam.

– Drago mi je. – rekao sam.

Nisu ni pokušali ustati. Stara se nagnula i pružila mi ruku, a stari se samo promeškoltio na kauču. Bilo je žalosno vidjeti ih takve. Sjedili su tamo i gledali televizor, neku emisiju o pustinji i nojevima, ali jako glasno. Dao sam im vino, a spikerov glas prekrilo je sve što smo jedni drugima rekli. Zbog vina, izgledali su sretniji, ili još žalosniji, ne znam. Stari je ispod kauča izvukao vadičep, a stara zakotrljala čaše. Više nas nisu pogledali. Bili su zabavljeni bocom.. Zavukli smo se u sobu iza njihovih leđa i upalili radio. Šutjeli smo. Krevet je bio nakrcan šarenim dekama i starim pletenim jastucima što su vonjali na vlagu. Posteljine nije bilo, ili je bila zavučena predobro, duboko ispod svega. Nije bilo ni pidžama, ni boca, novina, ničeg. Izgledalo je kao da

tamo nitko nije spavao godinama, i pod je bio prljav i isflekan, činilo se, odavno. Nisam se pretvarao da gledam u strop. Gledala me je kako gledam uokolo, a onda se okrenula noćnom ormariću i iz ladice izvukla prezervativ. Skinula se, a ja sam ostao odjeven. Ustala je i stala preda me. Bio je to prvi put da joj tijelo vidim na svjetlu. Bilo je bijelo, s ponekom masnicom na bedrima i velikim mrkim trokutom ispod pupka. Usko tijelo s malim mršavim sisama. Tijelo s dugim rukama hladnih prstiju, blijedim podlakticama prošaranim modrozelenom paučinom žila. Pomislio sam da bi mogla biti lijepa, na način koji ne ostavlja sumnje o prirodi svakog tijela. Da joj za to ne nedostaje ožiljaka, ili joj nedostaje tek jedan – veliki uočljivi ožiljak koji bi zamijenio sve sitne biljege raspadanja. Pomislio sam da bi ona sama mogla biti taj ožiljak. Njezina ljepota bila je za danas, možda za jučer i to mi se sviđjelo.

Skinula mi je cipele i odložila ih ispod kreveta. Skinula mi je čarape. Na grudi je stavila moje bose tabane. Pogledao sam u strop, ali tamo je bila samo paučina i golo električno svjetlo. Neko vrijeme samo smo stajali tako. Nisam znao što, ali čekao sam da se dogodi. I dogodilo se. Počela je plakati. Nisam očekivao, ali ni to nije bio običan plač, samo puno suza koje teku niz potpuno nepomično lice. Oči su joj bile širom otvorene, crvene, i gledale su negdje mimo mene. Ja sam gledao u nju. Spustio sam noge iz njenog naručja i sjeo. Nije me zadržavala. Pitanja. Nisam bio siguran želim li je utješiti ili se samo obući i otići. Pitanja. Nisam bio siguran jesam li u stanju učiniti išta od toga. Jesam li htio pitati: U što se zaljubljujemo? U nesreću? Svoju ili tuđu? Ne. U obećanje? Ne. Htio sam otići. Htio sam je utješiti.. Na kraju sam joj pokazao trik s maramicom. Pogledala je. Trik je jednostavan, potrebna je maramica i nekoliko sati vježbanja. Kad nisam radio, vježbao sam. Bio sam prilično vješt. Maramica. Uzela ju je iz moje ruke i obrisala suze. Dugo je držala na licu.. Gledao sam. Bila je to čista maramica, možda jedina potpuno čista stvar u toj sobi. Stiskala ju je i gledala me, kao da čeka, a ja sam šutio, nisam znao što reći. Više nije plakala. Rekla je. Rekla je: Samo hoću živjeti normalno. Rekla je: Samo hoću otići negdje gdje će stvari biti čiste i život napokon sličiti na nešto. Rekla je to tako da sam se i ja zapitao postoji li

takvo mjesto i takav život. Rekla je da nije važno s kim, da bih to mogao biti i ja. Rekla je to onako kako govore očajnici, riječima koje sam čuo bezbroj puta i koje bez nje, gole i zalijepljene za onu maramicu, ne bi vrijedile ništa. Nisam joj morao vjerovati, bio sam čist, trijezan, normalan. Bio sam sâm, bolestan od nevjerovanja. I opet pitanja: Kako se događa? Što je potrebno da riječi počnu značiti, da im ponovo počnemo vjerovati? Stavila mi je glavu u krilo. Možda to. Na ramenu i mišici gorjela su joj dva velika ožiljka od cjepiva. I to. Iz druge sobe dopiralo je glasno gakanje nojeva. Možda. Možda to i nisu bili nojevi, možda su bile neke druge ptice. Ne znam. Odjekivalo je. Nije važno. Gakale su glasno, svijet se raspadao od njihova promuklog pijeva, svijet je postajao zvuk, plač, ptica, a ja sam počeo vjerovati.

*

Bilo je to davno, davno, prije mnogo godina. Kad sam shvatio da se događaju čuda. Kad sam je pozvao kod sebe, najprije na jednu noć, a onda šutnjom zauvijek. Kažem, nije puno govorila, ali bila je sretna. Znao sam. Išla je po stanu, dodirivala stvari i izgovarala: luster, prozor, kauč, ormar, stol, stolica, wc, umivaonik. Skidala me je i govorila: oči, uši, nos, usta, kosa, brada, vrat, ramena, prsa, ruke, prsti, stomak, kurac, guzica, bedra, koljena, stopala, prsti.

– Ponovo učiš govoriti – smijao sam se.

Ona se nije smijala. Jebali smo se čitave dane, kao da nam o tome ovisi život. Život koji nije bio normalan, ali je prijao. Život u kojem se nismo tuširali, ni otvarali prozore. Život u kojem smo se njušili i proždimali. Izlazili samo po hranu, pivo, vino. Izlazili po cigarete. Isključio sam telefon da ne moram izlaziti na dogovore, zaboravio prijatelje, posao. Nisam odgovarao na kucanje. Gledao sam kroz špijunku, ali nisam otvarao. To nas je nasmijavalo, nju više nego mene. Jednoga dana, na vrata je pokucao moj brat. Nije mi bilo pravo, ali otvorio sam. Što se tada dogodilo, ne znam. Miris stubišta, miris haustora, miris ulice, miris grada, miris uzbune, miris

rata, miris ljudi, miris stabala, miris parkova, miris proljeća, miris kože, miris cigareta u kosi i odjeći tog čovjeka, koji je bio moj brat, koji je bio moj brat konobar, moj brat dostavljač, moj brat preprodavač, diler, razbijač, moj brat, sin moje majke, gotovo blizanac, mlađi ali stariji, stariji ali mlađi, moj brat koji je mogao hodati na rukama i hvatati ptice, miješati karte i izvoditi trikove puno kompliciranije od trikova s maramicom. Moj brat. Ušao je i živio s nama. Bez riječi. Nije ju gledao. Nije ju pogledao nijednom, nije joj se obratio, nije joj dao ruku, dao dodao čak ni kruh za ručkom, čašu, ništa. Vratio se iz rata. Svoju je crnu torbu stavio ispod kreveta, svoju kožnu jaknu preko stolca. U njoj je bio mali crni revolver. Rekao je da nema kamo i da se mora skloniti. Rekao je da je došao jer je znao da sam sâm.

– Moraš mi pomoći – gledao me je i čekao.

Ona je rekla da, ali on je nije čuo.

– Mjesec dana, možda dva. Samo to.

Moj brat. Za njega nije postojala, a ja sam gledao kako ga gleda, kako ga prati pogledom, kako mu dodaje novine, skida cipele, pere kosu. Kad bi ugasili svjetla, znao sam da ga sluša, da vrebata kako diše, pamti kad se okreće, šuška, i kada s njegovog ležaja dopire suho, ravnomjerno tupkanje. Da se penje na mene da ga dostigne, diše i ječi s njime, tjera ga u mraku, pod sobom, u meni, mog brata, mene, da nas tjera jednog na drugoga, jednog u drugome, protiv obojice.

Moj brat. Zbog njegovih ramena, nogu, zbog njegova pogleda, mirisa, zbog kožne jakne, revolvera – znao sam da će je morati ugledati. Jednom. Zato sam mu rekao da ode. Njegove oči koje podsjećaju na moje. Njegove ruke koje podsjećaju na moje. Njegova leđa. Tako sam ostao bez brata. Htjela je otići za njim, ali zaključao sam vrata. Jurnula je na prozor. Zatvorio sam ga. Udarila me je. Udario sam je. Otvorila je kredencu i izvadila bocu. Ja sam zakotrljao čaše. Više nismo bili čisti, trijezni, normalni.

*

Vremenom se sve zaboravi. Poruka na vratima, udarac, pogled, miris, obećanje. Stvari postaju normalne, postaje ih normalno zaboravljati. Proljeće je prolazilo. Pisao sam u veliku zelenu bilježnicu, gledao kroz prozor, a ona je radila ne znam što. I izlazili smo, odvojeno, rijetko kad zajedno.

U to sam doba volio šetati nasipom. Hodati uz rijeku sve do željezničkog mosta na čijoj je sredini, visoko iznad vode, netko napisao *Hendrix*. Divio sam se tom natpisu, gledao ga iz tramvaja i s drugih mostova, glumeći ribiča ili se tiskajući među kibicerima. Obična crna slova na svijetloplavoj podlozi, nikakve boje, crtarije, ničega. Puno toga mi se sviđalo oko tog grafita. Recimo, oblik. Izduljena, pravilna slova, kao prepisana iz neke školske pisanke. Recimo: pomisao da ga ni za deset ili sto godina na tom mjestu neće zamijeniti ni prepisati ništa, pomisao da čovjek koji je bio u stanju popeti se tako visoko, jednim uhom stalno osluškujući dolazak vlaka, nije napisao glupost ili nešto što bi za deset ili sto godina mogao zažaliti. *Hendrix*. Volio sam i druge šetnje, ali ova me je činila sretnim. Toliko sretnim da sam tamo odlazio sve rjeđe, valjda zato da je ne potrošim. Nevjerojatno, ali istinito. I točno; kad već pričamo o sreći, šetnjama, ili tkoznačemu.

Druga šetnja bio je park. Park studentskog doma pored nasipa. Tamo sam sjedio i gledao, često, pogotovo u jesen ili proljeće. Pratio studentice, pratio lišće koje je mijenjalo boju, stabla koja su mijenjala lišće. Teško je reći što je u tome bilo posebno, vjerojatno ništa. Jednoga jutra stigao sam baš dok su podrezivali visoke kestenove. Grane kestenova bile su pune gnijezda vrana, a radnici na kranu obarali su ih užurbano, oblijećući oko stabala kao bučni crvenošljemi djetlići. Sjeo sam malo dalje i gledao. Park je bio prepun ptica koji nisu mogli poletjeti, ptica koji su se gegali i ulazili u paviljone, zalijetali se među svilene noge studentica i klepetali krilima dok su ih sa stabala graktanjem dozivale odrasle ptice. Taj dan, ali i sutra, i prekosutra, odlazio sam tamo i gledao ih, tih i spokojan, kao i mačke. Bio sam snimatelj, poput onih koji snimaju rat ili

dokumentarce. Bio sam BBC, CNN, sve: oko, objektiv, slika, zelena bilježnica, priča – bez dodira. Taj dan, sutra, prekosutra. Sjedio sam, ponekad ustajao, odlazio do obližnjeg kioska i pio. Ne puno, ali dovoljno. Trebalo mi je izdržljivosti. Htio sam vidjeti koliko je potrebno da pored nasipa, pored studentskog doma nestane jedan park, jedna generacija ptica. Htio sam vidjeti kako žute rukavice radnika mijenjaju zvuk, krošnju, nebo, kao grabljivci kojima ništa ne može pobjeći. Htio sam vidjeti koliko je potrebno psima, mačkama, radnicima, studentima, meni. Uzimao bih sendvič ili bananu i dolazio, svaki dan, s olovkom – dovoljno rano da budem prvi, iako biti prvi ondje nije značilo ništa. Sjedio sam na klupu i brojao, iako ništa nisu značili ni broj, ni vrijeme, jer park nije bio suma ničega. Pitanje: Koliko je i čega potrebno oduzimati da park prestane biti park, hrpica hrpica itd? Ako park nije bio suma, nije se moglo uništiti ništa. Ili jest. I zato sam nastavio. Iako brojevi nisu bili točni, ni bitni. Iako se nije moglo doći dovoljno rano. Ptice su nestajale svakako. Neke pod automobilima, neke su hvatali ljudi, neke psi, neke mačke ili štakori. Neke su polijetale i to je bio razlog za slavlje, iako je takvih bilo malo. Većina se jednostavno gubila, onako kako se gube premalene ili nevažne stvari. Ja sam ih pratio. Brojao i zapisivao u zelenu bilježnicu. Pio. Jednoga dana, možda je bio četvrtak, možda sam tek došao, sjeo, pod klupu mi je dolutao ružan crn ptić. Pokušao sam ne gledati, ali nisam mogao. Krckanje šiblja po kojem je gazio, lepet krila, lagani dodir na nogavici. Pogledao sam. Obuzeo me je strah. Otkuda, zašto – ne znam. Neobjašnjiv strah od tog dodira, oka, sjajnog, plavičastocrnog perja. Strah od toga da me netko gleda, s prozora, iz kutka studentske sobe, netko s bilježnicom, olovkom, limenkom piva, i čeka, ne znam što, zašto i do kada. Ptica koja je hodala i glasala se umorno, kao navinuta igračka. Ptica u kojoj je bilo nešto mučno i dječje, nešto što nisam mogao podnijeti. Kako nestaju parkovi? Pogledao sam uokolo. Nije bilo nikoga. Jutro je bilo vedro, nebo bez oblačka. Pograbio sam pticu i stisnuo je pod kaput. Ne znam zašto sam to učinio, ali jesam. Više nisam bio oko, objektiv. Bio sam zvijer u dokumentarcu, bio sam kradljivac u samoposluzi, poželio sam potrčati, ali sam se zaustavio. Hodao sam do izlaska iz parka, a u glavi

mi je lupalo. Pitanja. Hodao sam do nasipa, a onda potrčao, i trčao, tko zna kome i gdje. Njoj. Sjedila je kući i šila. Zamišljao sam je kako sjedi i šije. Palila je radio i plesala. Nije. Znao sam. Trčao sam. Pod kaputom, kao srce, kao drugo srce, imao sam pticu, vranu, komadić parka za nju. Kako nestaju parkovi? Iz ljubavi. U što se zaljubljujemo? Stiskao sam je. Treptala je. Do kuće je bilo malo, jurio sam, bojavao sam se da će se ugušiti, ali gledati je nisam mogao, ni stati. Ptica koja živi, ptica koja diše. Osjećao sam kako se koprca, kako trga i kljuje pod tkaninom, na potiljku sam zamišljao poglede vrana, oči koje me prate, kao u filmu, nadlijećući, sve do haustora. Tamo sam stao. Stajao sam i disao. Zamišljao sam je kako sjedi i šije. Kako gleda televiziju i čita novine. Kako pali radio, pleše i smije se – stvari koje nije radila nikada, barem ne preda mnom. Htio sam joj reći, pitati je. Tisuću stvari. Naprimjer, o životu. O našem životu, o normalnom životu koji smo zaboravili. Htio sam. Popeo sam se uz stepenice i otključao vrata. Ušao u kuhinju, u spavaću sobu. Stan je bio prazan. Pogledao sam oko sebe, ali nije bilo ničega. Prvi put sam vidio, sve to. Samoću. Podsjetila me na nešto, nešto čemu se nisam želio sjetiti imena. Sjeo sam. Sjedio sam i nisam radio ništa, možda samo čekao. Pomislio sam da ljudi umiru tako, čekajući. Bilo je tužno misliti na takvo što. Zato sam prestao. Bilo je to davno, davno prije braka. Kad sam je čekao u stanu, kad sam iz prsa izvadio vranu, kad sam je prinio ustima, mirisao. Nije se micala, ali bila je topla. Mirisala je na tišinu i prašinu. Mirisala je na antikvarijat i park. Gurnuo sam nos u to perje, u tu smrt i udisao. Brojao. Za nekoliko minuta iz ptice je iscurila toplina, kao iz kifle ili zaboravljene rukavice. Ne znam zašto, ali pitanja. Koliko je i čega potrebno nestati da ptica prestane biti ptica, čovjek čovjek itd? Pitanja: Kako tako malo života ikada može poletjeti? Pomislio sam da je to zbog kostiju, ili duše. Zamotao sam je u novine, stavio u najlonsku vrećicu i protresao. Nije se čulo ništa. Pomislio sam kako bi bilo dobro učiniti nešto, bilo što, bilo što osim čekanja. Disao sam. Čekao sam. Pomislio da bih napokon trebao učiniti nešto s tom tišinom, tom samoćom, životom. Ustao sam, otišao u dućan i kupio televizor.

*

Život je čudan. Kada je negdje pred jutro ušla, izula je cipele, doteturala do kauča i poljubila me u čelo.

– Hej. – prošaptala je – Spavaš.

Mirisala je na alkohol i cigarete. Na licu joj je treperilo plavkasto svjetlo televizora, ali prvi put nakon dugo vremena izgledala je sretno. Ugasio sam televizor i zatvorio oči. Više od svega želio sam zaboraviti tu sreću na njezinu licu, ali nisam mogao. Želio sam je zaboraviti godinama, ali te večeri nije se dalo učiniti ništa.

– Danas sam upoznala nekoga. – rekla je – Liječnika. Pričali smo, odveo me k sebi, vodili smo ljubav.

Ne znam što sam pomislio tada. Pomislio sam da se događa. Pomislio sam da najjednostavnije riječi najviše bole. Najjednostavniji pogledi, jednostavna sreća na licu osobe koju voliš, čak i na licima neznanaca. Ona nije bila neznanac. Bilo je to davno, prije braka, ali činilo mi se da je poznajem. Sreću nisam poznavao, ali sam je znao prepoznati i to je bio problem.

– Shvatila sam da te volim. – rekla je.

Sjela je na kauč, dotakla me. Nisam se pomakao ni progovorio. Možda sam plakao, ne znam, bio je mrak.

– Volim te.

Sjela je kraj mene i prstima mi prošla kroz kosu, kao djetetu. Bili smo tamo, na kauču, zajedno, moje ruke oko njezina pasa, moja glava u njenom naručju. Prošlo je nekoliko sati, nekoliko minuta, možda čitav život. Život u kojem smo zaboravili da išta može biti tako toplo kao nečije krilo. Život u kojem je sreća na tuđem licu boljela. Život iz kojeg se trebalo probuditi makar i tako da zaspeš, uspavan udisajima, umiren otkucajima tuđeg srca.

Spavao sam malo. Kad sam se probudio, stajala je kraj otvorenog prozora i gledala ulicu. Prišao

sam i zagrlio je, miran, iz nekog razloga spokojan, kao da ćemo umrijeti zajedno.

– Sad će. – rekla je.

Danilo se. Rumen gradske rasvjete rasipala se svijetom, ali stvari su još imale duboke i čvrste sjene. Čuo se zvižduk kosova i štropot vrabaca u strehama. Čula se škripa tramvaja, negdje u daljini. Iako je ispod nas bilo samo parkiralište i par mršavih kvartovskih krošnji, sjećam se da sam pomislio na more. Pomislio sam i na to da i grad bez ljudi može biti svet, i nov, kao čudo svitanja ili čudo gledanja i govora.

– Sad će.

U jednom trenutku sve je utihnulo. Stisla mi je ruku i privila se uz mene. Osjećao sam njezinu toplinu, hladnoću njezinih prstiju, led njezinih golih stopala. Čekali smo nešto, a ja nisam znao što. Osluškivali smo. Odjednom, kao da je netko ispod nas počeo izvlačiti nevidljivi tepih, pod nama se zaljuljao pod, čitava zgrada se stresla a svijet iskliznuo iz ležišta, hvatajući ravnotežu u svakom našem udahu.

– To... to je život. – prošaptala je i s lica sklonila kosu – To čekanje, taj trenutak...

Nisam joj vidio oči, ali mogao sam osjetiti kako joj tijelo drhti, kako se koči i izvija od mučnine ili užitka. Punim plućima udahnuo sam taj zrak, tu struju, tu nervozu oko sebe. Stiskala mi je ruku, ali više me nije vidjela.

– Postoji u svakom danu... ali najčešće ovako, noću... kao grčevi... i taj strah... tô je istina. Treba biti budan...

Bili smo budni. Podigla je majicu i ponudila mi grudi. Lice sam stavio između njih, čelom joj gladio kožu, osluškivao. Sve ispod nas je drhtalo, a ja sam poželio nestati, u tom mirisu kože, u tom mirisu tijela, u mirisu pupkovine i sreće koja je protresala utrobu zemlje. Prvi put, ljubio sam je bez želje da išta nadoknadim, tu, usred sada, usred ljuljanja i života. Prvi put, htio sam da traje vječno, ali nije. U jednom trenu spustila je majicu i otišla u kuhinju. Kad se vratila, na tanjuriću

nam je nosila čašu vode i tri ružičaste tablete. Voda u čaši je mirovala, kao i njezina ruka. Ne znam što sam pomislio. Možda da je gotovo. Možda da je nešto između nas nepovratno prošlo, a da ja ne znam ni kako ni gdje.

– Popij. – rekla je.

Na zgradama oko nas počela su se paliti svjetla. Ljudi su izlazili na prozore i komešali se, a do nas su dopirali samo isprekidani djelići razgovora. Negdje ispod, netko je upalio radio. Svitalo je.

– Najljepše od svega je što se sutra nećemo sjećati ničega. – rekla je – Svijet je mjesto na kojem ne možeš ostati budan.

Nasmijala se. Popila je svoje tablete i oteturala u krevet. Ja sam neko vrijeme stajao tamo, a onda popio svoje i pridružio joj se.

*

Nisam ja nikakav doktor, ali znam kad treba stati. Ona je bila gotova. Nekad se nije micala, nije se micala satima, mislio sam da je mrtva i plakao pokraj njezina tijela. Zaspala bi pored televizora i prestala disati. Oko nje tisuću šarenih tableta. Jednom sam zapalio svijeću, dotaknuo joj lice, probudila se.

– Mrtva sam. – rekla je.

I bila je mrtva. Uskrsnula bi svaka dva sata da popije vode i opet odlazila.

– Ne mogu se ostaviti toga. – rekla je sljedeći put – To je problem.

– Problem. – rekao sam – Učinit ćemo nešto. Otići negdje. Putovati.

Nasmijala se.

– Putovati. Kao na medeni mjesec?

– Da.

– Da kao *da*? Da kao *jaaaako* daleko? – zijevnula je, a ja sam kimnuo.

A onda smo otputovali. Sutra, preksutra, najviše za tjedan dana. Pronašao sam auto, hranu i vreće za spavanje. Pronašao sam novac, piće i nekoliko starih automapa. Najprije smo samo vozili oko grada, a onda stali na nekoj benzinskoj pumpi, pojeli nešto i ljubili se. Bila je noć, sjedili smo u autu i ljubili se dugo. Na benzinskoj je bila samoposluga, nekoliko mutnih tipova, nekoliko prodavača i hrpa sjajnih sitnica s upisanim kodovima. Izašli smo iz auta i ušli tamo. Bilo je toliko svjetla da su boljele oči. Kupili smo čokoladu i gledali se u izlozima. Muvali se i smijali pred kamerama. Bilo je to davno, davno. Davno prije braka. Prije nekoliko godina. Kad su takve stvari bile normalne, kad smo u tome bili zajedno. I danas ponekad pomislim da ti plavičasti osmijesi, te grimase ostavljene pred kamerama još uvijek postoje negdje, u nekoj plastičnoj kutiji, u nekom skladištu jednogminutnih prolazaka, nepregledani, zaboravljeni, odbačeni kao okrajci nečijeg nevažnog života. Ponekad pomislim da bi se baš od njih, slika uhvaćenih okom kamere u nekom prigradskom samoposluživanju, dao napraviti film o životu kakav jest, kakav se uistinu događa, da bi ga onda trebalo prikazivati u školama i na kraju poslati u svemir u kapsuli, zajedno s američkom zastavom, sažetkom ljudske povijesti i podacima o vrsti kojoj pripadamo.

Ha ha.

Fine Koniec The End.

Davno, davno, davno. Na toj stanici bili smo sretni, a nije nas vidio nitko. Bilo je dovoljno ništa ne ukrasti. Bilo je dovoljno kupiti čokoladu i natočiti benzin. Bio je dovoljan isprani pogled kasirke i ravnodušna muzika keš-mašine. Da shvatimo da smo još uvijek blizu i da treba putovati. Putovati na medeni mjesec. Na bilo kakav mjesec. Daleko.

Prije polaska, u wc-u, na zidu iznad muškog pisoara pročitao sam tužan natpis: Ovo je Europa! Oprao sam ruke, izašao na vrata i ugledao je. Sjedila je u autu i pila iz plastične boce. Otišao sam tamo i kucnuo na staklo.

– Hej.

Otvorila je prozor i nasmiješila se.

– Ljubavi.

U ruci joj je bila bočica s tabletama. Lice je prislonila na staklo i pogledala me tužno, kao prastari jazavčar.

– Samo za put.

Da kao da. Da kao daleko. Trebalo je putovati. Putovali smo.

*

Bajka ide ovako: željela je ići u Mađarsku. U Mađarsku? U Mađarsku. Sjeli smo u auto i krenuli. Putovali smo danima. Stigli smo do jednog sela. Stigli smo do jedne krčme. Sjeli smo. Tu je bilo pet muškaraca i gazda. Stajali su do šanka i pili, tko zna koliko. Pozdravili su nas. Muškarci su bili crni, imali su brkove, crne, svi osim jednog. Gazda je bio nizak, snažan. U ruci je držao zeca. Nisam siguran kako, što sam im rekao, ali smijali su se. Bili su dobre volje. Dovoljno dobre za razgovor. Rekli su mi: gazda je bio boksač, prvak Mađarske, ili Europe, rekli su mi – kako sam razumio, ne znam. Na zidu su visjele medalje. Sada je bio načet, bačvast, spužvasta crvena nosa. Ali ruke je imao goleme, teške i crvene od udaraca. Iznad šanka je visjela njegova slika s nekim proćelavim čovjekom bez brkova. Obojica u odijelima, a čovjek obgrlio gazdu oko ramena, smiju se u aparat kao da viču: Živio! Rekli su: To je bio predsjednik. Čega, ponovo ne znam. Bilo je to onda, u Mađarskoj, ljeti. Gazda i čovjek u odijelima, brkati muškarci, drhtava zečja njuška. Ne znam koliko smo bili tamo. Dan, dva ili deset. U Mađarskoj ne postoji vrijeme. Postoji selo, cesta, i krčma pored nje. Mađarska. Bilo je vruće i tužno, ali nismo se obazirali. Možda ipak, ili ne. Ona je bila kraj mene. Kako sam se osjećao, što ja znam. Ispod stola, dotakla me je nogom, palcem, stopalom. Htjela me je utješiti. Povukla me je za ruku, iz torbice izvadila

foliju, iz nje dva četvrtasta papirića. Stavili smo ih na jezik i poljubili se. Čekali. Teški okus jezika, sline. Suha usta. Plastični stolovi. Glazba iz auta parkiranog negdje vani. Muškarci su nas gledali, a zec frknuo, podrignuo, teško je reći što. Zec, taj zec.

– Par-don. – rekao je. – Od rakije i teške hrane.

U bajci, na cesti, u krčmi pored puta. Ona se nasmijala glasno, a gazda zalajao i svima natočio do vrha. Ona je prekrížila noge, bljesnula bedrima, a muškarci pokazali žute vučje zube. Gledali su je i oblizivali se. Jedan je pokazao na cigarete ispred nas. Molim? Molim. Dao sam. Svidio sam im se. Htjeli su da pijemo. Ona im se svidjela. Nisam bio siguran. Pili smo. Smijala se. Dali su joj da pomiluje zeca.

– Samo iz moje ruke – rekao je gazda.

– Između ušiju! – savjetovali su muškarci.

Veselje, uglavnom – kako sam razumio, ne znam. U svakom slučaju, tamo, u Mađarskoj, zec se skutrio u gazdinu naručju, crvenu njušku zavukao u košulju, između dva koštana dugmeta. Ona ga je pomilovala, prstom mu prešla preko ušiju, zaplakala. Do nelagode. Htjela ga je sa sobom. Rekla je: dat će sve. Rekla je: ništa joj više ne treba, ni ja, ni život, ništa. Šutio sam, a zec se smijao. Imao je velike crvene oči, ružičast nos, uske zube, žute i izjedene od duhana. Nasmijao se i Gazda, stao između nas, zagrlio je, mene potapšao po ramenu.

– Ne zec! Ti si žena. Trebaš dijete!

– Tô je moje dijete. – rekla je – Moje zlato. Dat ću sve što treba.

– Ne! Ovo je paprikaš. – reče gazda – Dođi.

Uzeo ju je za ruku i odveo. Htio sam za njima, ali put su mi zapriječili brkati muškarci. Jedan je bio obrijan. Rekao je: pij! Pružio je čašu i pili smo. Pij! – rekao je. Znojni dlanovi muškaraca, tijela, brkovi koji vonjaju na paljevinu. Milovali su me po glavi, okretali, smijali se. I ja sam se smijao, nisam mogao ništa. Kad se vratila, zec joj je bio u rukama, i osmijeh, preko lica pa u

šumu, pravi otrov, hej! Bilo je to u Mađarskoj, davno, tamo smo dobili zeca, bijelu krzenu loptu, meko dlakavo klupko, dijete. Toga se ne volim sjećati. Gazda se cerio, zavrtao rukave, pokazivao mišice, i ranu, od ugriza. Zec, rekao je, taj voli ugristi. Zec, zapjevali su i uhvatili nas u kolo. Ruke, usta, maljave noge, snažni listovi, hop-sa-haj! Plesao sam, a ona se njihala, držala zeca na prsima, pjevala mu. Tjerali su nas brže i brže, u glavi mi se zavrtjelo, mislio sam, poletjet ću. Netko je viknuo: čardaš! i čašu zavitlao u zid. I ja sam zavitlao svoju. I drugu, i treću! Svuda je frcalo staklo, i krvi malo, tri kapi možda, ili više. Mađarska ili Grčka, cesta, krčma pored puta. Možda se dogodilo baš tako. Ona i ja, teško je reći, sjetiti se. Netko je upalio televiziju a tamo je bila utakmica. Gazda je pojačao ton, a svi muškarci posjedali i zablujili se u ekran. Tamo su bili ti drugi ljudi, i lopta, i gomila, zelena livada, crno-bijela bubamara, piknik. To je bilo dovoljno. Nitko nas nije pogledao, nije se okrenuo kad smo ustali i iskrali se, preko dvorišta, na parkiralište. Trčali smo. Pred autom je spavao pjegavi lovački pas. Iz ustiju mu je, poput komada razderane vjenčanice, virilo ptičje krilo. Ušli smo u auto i šutjeli. Nismo se gledali, bojali smo se riječi.

– Ne smiješ probuditi tog psa. – prošaptala je napokon, dok joj se slina cijedila licem. – Zbog zeca. A zeca zbog mene, a mene zbog nas.

– Zbog nas. Zašto? – prošaptao sam, ali nisam upalio motor.

Šutjeli smo. Nismo disali. Gledali smo se. Bili smo mrtvi. Sigurno. Pitanja. Pitanja. Kako natjerati lovačkog psa da spava zauvijek?

*

Jednom se ipak moralo krenuti. O tome neću govoriti puno. Zahladilo je, a uz cestu nije bilo ničega osim musavih cigančica i dlakavih guzica vozača što su se nad njima pomicala pribijajući ih na karoserije, kao da u njihova kržljava tijela udaraju bijes kilometara. Vozio sam ne stajući,

sve do granice. Bila je noć kad smo se zaustavili na onoj istoj benzinskoj stanici na rubu grada. Otišao sam na wc, a ona je ušla u samoposlugu. Pišao sam u pisoar, a onda po grafitu, po tom nečemu što je bilo ovo, što je bilo Europa. Kad sam izašao, čekala me je na vratima, smiješeći se, u ruci držeći dva plastična dječja prstena.

– Znam što. – rekla je – Oženi me.

Bio sam umoran od iznenađenja, ali ovo me je probudilo.

– Zašto? – upitao sam, iako sam htio pitati nešto sasvim drugo.

– Da se smirimo. Da sve postane normalno.

Sad zvuči smiješno, ali onda je imalo smisla. Brak je bio jedina stvar koju još nismo pokušali. Slegnuo sam ramenima, pružio ruku. Na prst mi je natakla prsten, a drugi je stavila sebi. Teško je bilo ne primijetiti razliku. Zelena plastika, žuta plastika. Na našim rukama izgledali su lijepo, možda čak i normalno. Bio je to dobar znak.

– Tako. Sad smo muž i žena.

– Tako. – pomislio sam, ali nisam rekao ništa.

Onda je napravila jedan nespretan korak, zagrebala mi po vratu, zagrlila me.

– Oprosti. – promucala mi je u prsa, a ja sam osjetio da joj je lice mokro – Oprosti...

– Oprosti. – rekao sam i ja, a onda smo šutjeli i grlili se bez riječi, kao što se na vratima nekog oporavilišta, na rastanku grle ljudi čudom spašeni iz vode ili požara.

Možda otada, ili oduvijek, ali znala me progoniti pomisao da lica preživjelih ne uspijevaju sakriti nekakav trzaj, lom koji se zavlači u oči, u čelo, i da je ta tjeskoba obraza krivica sama – kao da ljudsko lice ne može otpjeti samoću koju donosi blizina smrti, ili povratak u život, pa ostaje odsječeno i golo u svijetu koji ga prozire, a nešto se u njemu lomi i mrsi zauvijek. Nešto zbog čega nekome drugome, sa ili bez razloga, želimo reći oprosti ili žao mi je.

Takav je bio taj zagrljaj. I pred tim wc-om, lica i dodiri, odjeća i koža na nama bili su prljavi i spaljeni, premoreni od nekog plamena koji se ne vidi, ali koji tišti i tištat će, zauvijek, ili bar dok god bude nekog da ga se sjeća. Zauvijek. Sjećam se tog zagrljaja. Danas, sad. Stajali smo tamo šuteći, ne mičući se, ne znam koliko. Držali smo se i upijali miris naše potrošene kože, naših potrošenih života. Željeli živjeti normalno, željeli otići na mjesto gdje će stvari biti normalne a život napokon sličiti na nešto. Nekoliko trenutaka. A onda smo ušli u auto i odvezli se kući. Oprali ruke i lica. Bacili se na krevet i spavali. Kad sam se probudio, ne znam kako, ali znao sam da je sve drugačije. Teško je to opisati. Pod krevetom sam našao njezine papuče. Na stolu sam našao jedan plastični prsten. To je bilo sve. Do njega sam ostavio svoj. To je bio brak. Naš brak. Neko sam vrijeme sjedio i razmišljao o nama. Iako su na policama još bile njezine stvari, četkica i kozmetika u kupaonici, znao sam da je otišla. Nisam je pokušao nazvati, pronaći ili joj ostaviti poruku. Znao sam da je otišla zato što nije mogla ostati, a o tome se ionako ne može reći ili napisati ništa. A možda sam taj koji je otišao bio ja, možda je prsten na stolu bio moj, možda sam njezin pronašao tek kasnije, nakon nekoliko dana, kad sam se vratio u stan. Ne vjerujem da je važno. Kad sam se vratio, više je nije bilo. Na tom mjestu više nisam mogao živjeti. Spakirao sam stvari i javio gazdi da odlazim, iako nisam imao ni znao kuda. Njene sam stvari ostavio kako su i stajale: nekoliko haljina, hlača, dvije traper jakne, zimski kaput, cipele, šivaći pribor, malo rublja i kozmetike. Mojih je bilo nešto više, ali i njima se jedva moglo napuniti tri velike kartonske kutije. Imao sam trideset i pet godina. Ona je imala trideset. Gazda je imao dvadeset i pet, rekao je da će pričekati do kraja mjeseca, a onda baciti stvari. Rekao sam mu da ih može baciti odmah. Rekao je da mu je svejedno, ali da će pričekati, jer smo platili do kraja mjeseca. I meni je bilo svejedno. Stisnuo sam mu ruku. Stan je izgledao kao da je u njemu živjelo ili kao da se iz njega iselilo samo pola čovjeka. Jedna polovica koja ostaje, jedna koja odlazi: zauvijek izgubljena cjelina – ne vjerujem u takve stvari, ali izgledalo je baš tako. Onda sam pokupio svoje kutije i otišao.

*

Čovjek s životom u tri kartonske kutije može otići svakamo i to je dobro. Prošlo je nekoliko dana prije nego sam pronašao kuću na brdu iznad grada. Vjerojatno je bilo i zgodnijih ponuda, ali nijedna nije bila tako jeftina i tako daleko. Putovanje do zadnje tramvajske stanice, autobus i još desetak minuta uspinjanja. Vlasnici, stariji bračni par, selili su djecu u grad, ali činilo se da kuću napuštaju preko volje i da bi cijelu stvar oko iznajmljivanja najradije zaboravili. Nakon nekoliko minuta nervoznog razgovora što smo ga prostajali pred vratima, ipak su me pustili u kuću i ponudili kavom. Kao i preko telefona, razgovor sam vodio sa suhim mrzovoljnim starcem, dok je starica svako malo ustajala i sa štednjaka brisala nevidljivu prljavštinu. Najmanje smo pričali o visini najamnine. Osim ne pretjerano visoke svote, jedino što je starac tražio bilo je da za vrijeme mog boravka u kući sve ostane onako kako je bilo: lusteri, namještaj, slike, ukratko – sve. Pogled na gomilu starudije kojom je bila zatrpana kuhinja možda bi prepao nekog drugog, ali meni je bilo svejedno. Pristao sam. Kad smo se dogovorili, starac mi je stisnuo ruku, ali nije izgledalo da mu je laknulo. Neko smo vrijeme sjedili u tišini, srkali preslatku kavu i gledali pred sebe, a onda, kad mi je bilo dosta, ustao sam i pričekao ga na kuhinjskim vratima.

– Oprostite – i on se izvukao od stola – Vama se žuri...

Razgledanje kuće završili smo brže nego što sam očekivao, u mračnom predsoblju, pred vitrinom iz koje je stari izvadio bocu rakije i dvije čašice od svijetlozelena stakla. Prvu smo popili šutke i s nekom nelagodnom, ne pogledavši se u oči.

– Ona umire. – progovorio je nakon što smo suknuli drugu – Našli su joj nekaj na plućima i sad to treba vadit van.

Nešto se u njemu zateglo, zaškripalo kao komad isluženog konopa. Ne čekajući da mu

odgovorim, dlanom je obrisao usta i iz ruke mi gotovo istrгнуo čašu. Među prstima je sada stiskao obje i u njih lijevao rakiju. Šake su mu bile tamne, prošarane pjegama i drhtale su. Gledao sam ih i šutio. Činilo mi se da je taj drhtaj sitna životinja koja se iz njih penje u laktove, puže nadlakticama, a onda grabi čitavim tijelom, sve do stračeve brade i koljena. Gledao sam kako se rakija prelijeva preko rubova i kaplje po njegovim cipelama, po podu, kao da se nikada neće zaustaviti.

– Deca kažu da ne prodamo kuću, da bu za par let vredela više. Ona kaže dobro. Tim Vašim bi htela bolnicu platit. I kaj... – pogurio se, a ruku s čašama podigao očima, zaklanjajući ih, kao od jakog sunca. – Par let...

Sad, dok ovo pričam, možda i zauvijek, taj je pokret kosca, pokret sijača, mrtav – dio je nekog drugog, gotovo bezopasnog sjećanja. Tada, osjećao sam da bih zbog njega mogao umrijeti.

Gledao sam ga jer nisam mogao prestati. Uhvaćena u zelenom staklu, ona je životinja projurila starčevim kopcima, čelom, a onda ponovo zadrhtala u rukama, zalijevajući mu lice rakijom.

– Nemre... – pokušao se zaustaviti, ali ramena su ubrzavala, kao da će se svakog trenutka odvojiti od njega. – Ne...

Nisam znao što napraviti. Poželio sam otići, poželio sam ga utješiti. Na kraju sam prišao i dotaknuo ga. Samo to. Stavio mu ruku na rame. Nije rekao ništa. Nije me pogledao niti se odmakao. Disao je šumno, a ramena su mu se i dalje trzala kao da ga netko nevidljivim koncima podiže gore-dolje. Potrajalo je sekundu, dvije, ne znam koliko. Dok sam gledao svoju ruku na njegovom ramenu kao da je vidim prvi put. Dok sam osjećao kako gubi težinu i grči se, kao da više ne pripada mom, već tom drugom, licu s kojeg hlapi rakija, uzdrhtalom tijelu koje nestaje. Gledao sam je sve dok preko te ničije ruke životinja drhtanja nije počela ulaziti u mene, mene sigurnog, mene kojeg sam osjećao, ili ga nisam osjetio do tada.

Onda sam povukao ruku i spremio je u džep. Onda, starac se trznuo, ustuknuo, obrisao lice i pogledao me kao da me vidi prvi put. U tom smo predsoblju stajali i gledali se prestrašeni, promijenjeni, nijemi. Tamo sam se nakašljao, a starac ponovo zaškripao, spremajući čašice u ormar, pokazujući mi mjesto na koje je odložio bocu.

– Tu je možete naći. – promumljao je dok je nestajao prema kuhinji – I ništa nemojte micati.

Kad smo se vratili, starica je sjedila uz nekoliko plastičnih cekera i gledala pred sebe. Nije se činilo da nas primjećuje. Nekoliko trenutaka stajali smo pred njom, a onda joj je starac prišao i zagrlio je. I ona je zagrlila njega. Nisu me gledali, ali ja sam gledao njih. Možda mi je trebalo biti nelagodno, ali nije. Onda je starica ustala i prazne šalice odnijela do sudopera. Pustila je vodu i počela ih prati, a zatim brisati i slagati na hrpicu. Uskoro, tri su nas posudice iz njenih ruku gledale uglačane i hladne kao istina.

– Tu vam je sve. – progovorila je kao da se ispričava – Tu.

Nije ih mogla ispustiti iz ruke. Izgledalo je da je taj odlazak ubija.

*

Ne znam koliko je prošlo prije nego što sam u potpunosti obišao kuću. Bila je to prostrana, ali pomalo oronula jednokatnica koja je mirisala na selo i dim, na kožu i živote svojih vlasnika. Nakon nekoliko dana potucanja i njuškanja, odlučio sam koristiti samo tri prostorije: kuhinju, kupaonicu i sobicu koja je gledala na potok. U ostale skoro da nisam ni ulazio. Kao i ostatak kuće, bile su zapuštene i hladne, pune zaključanih ormara i starog namještaja, raspela i slika naivaca na zidovima. Usprkos obećanju koje sam dao starcu, u prvih nekoliko dana očajnički sam ih se želio riješiti, ali tjedni su prolazili, a nije se dogodilo ništa. Kuća je bila ravnodušna, a i meni je godilo osjećati se nametnikom, slabašnim uljezom u njenu nepokretnost i mir. Za

neko vrijeme, u kući sam se počeo osjećati poput bilo koje stvari. Utihnuo sam i počeo slušati: najprije rijetke automobile, korake pod prozorom, zvukove s ulice, zatim ptice, crve u namještaju, svoje disanje, tišinu. Spavao sam ili gledao pred sebe, kroz prozor, prema stablima jabuka i modrom šiljku zvonika obližnje crkve. Tamo je bilo groblje, i trafostanica – zajedno: kao da se neugasla volja mrtvacu upreže i nad kućama bdije u gradskoj rasvjeti. Poželio sam otići tamo, ali nisam. Sjedio sam i gledao. Gledao kako se ni iz čega ljušti prašina, kako predmeti dobivaju sjene, kako pauci razapinju mreže među stvarima. Jedan mi se popeo na rame i zakačio me za prozorsko okno. Bio sam umrežen sa svijetom – pomislio sam i nasmijao se, a onda spojio nit s televizorom i ustao. Na tim novim nogama bilo je isto, ali drugačije. Otišao sam do kupaonice i s lica sastrugao prljavštinu i bradu. Lice u ogledalu bilo je golo. Odmakao sam se i pogledao ponovo. Nije se imalo vidjeti ništa. Pomirisao sam se i shvatio da napokon mirišem na kuću, da sam postao domaćin.

*

U toj je koži trebalo naučiti živjeti iznova. Ponekad, naročito izjutra, osjećao bih se poput kukca ili tek ispiljene leptirice, ali ta mi je nezaštićenost godila. Godilo mi je i živjeti na brdu. Prva stvar koju sam zavolio bila je tišina. Navečer se nije moglo čuti ništa osim škripe oluka i zavijanja pasa. Trebalo je vremena da se priviknem na te zvukove, ali onda je bilo lako. Tišinu sam naučio i proizvoditi, onako kako drugi proizvode ugljični dioksid ili nesreću. Ponekad bih zamišljao riječi, vrtio ih ispod zatvorenih kapaka, u ustima okretao njihova neizgovorena tijela. Kad bi mi ponestalo novca, spuštao sam se do grada i obavljao stvari koje se moglo obaviti bez suvišnog razgovora. Jednom sam otišao i do nasipa, do željezničkog mosta. Na njemu je neravnim crvenim slovima bilo ispisan *Hendrix*.. Neko sam vrijeme stajao tamo i gledao grafit, nesiguran da mi se ikada išta dogodilo. Otišao sam i više se nisam vratio. I u grad sam odlazio sve rjeđe – činilo mi se gubitkom vremena. Vrijeme je prolazilo, ali ni u to nisam mogao biti

siguran. Bila je zima i bavio sam se sastavljanjem igračaka. Bio je to posao koji sam našao preko oglasa; nisam morao izlaziti, a novce mi je donosio mladić na motociklu. Isti mladić za nekoliko je novčanica u desetokatnicu u nekom betonskom bloku svakoga mjeseca odnosio kovertu sa stanarinom. Ili nije; nisam mogao znati. U svakom slučaju, nije mi se javljao nitko. Ponekad sam znao pomisliti da mladić svakog mjeseca dolazi po ratu za stan ili novi motor, i od toga bi me obuzimali valovi nečujnog smijeha. Ta mi se misao sviđala, toliko da sam mu je poželio došapnuti. Ali nisam; nisam imao zbog čega.

Posljednja stvar koju bih volio reći o tom razdoblju je da sam puno hodao, osobito po snijegu. Hodao sam satima i to me je činilo zadovoljnim. U rano jutro, kada je snijeg bio neugažen i plavičast, činilo mi se da gazim po duši nečega vrlo nalik toj tišini u kojoj sam živio, prije nego što bi je cestom raznijeli automobili i blatnjave čizme seljaka. Tamo i tada, stvari su postajale važne, snijeg im je davao težinu. U njemu, jednom sam vidio lisicu, jednom zgaženu divlju mačku. Jednom me je nazvala, pričali smo o glupostima, sjećali se.

– Volim te. – rekla je na kraju.

Buljio sam u telefon i nisam znao što reći. Činilo mi se da je netko u svijet ponovo uveo vrijeme, i bol, i daljinu.

– U što se zaljubljujemo? – pitao sam.

– U što se pretvaramo? – pitala je.

– Ne znam. – htio sam reći, ali nisam rekao ništa. Šutnja je zjapila u slušalici, i samoća, i užas.

Onda sam udahnuo nešto od svega toga i rekao volim te.